

Sociaal en Cultureel Rapport

Wat gaat er schuil achter de koele cijfers aan de hand waarvan het sociaal-economische beleid in Nederland wordt bepaald? Hoe ervaren 200.000 werklozen hun situatie? Wat betekent „ombuigen in de sociale zekerheid” voor meer dan twee miljoen trekkers van sociale uitkeringen en hoe oordeelt de publieke opinie over het pakket sociale verzekeringen? Voor het antwoord op deze en soortgelijke vragen kan men te rade gaan bij het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP). Dat bracht onlangs zijn tweejaarlijkse *Sociaal en Cultureel Rapport 1*) uit waarin „de stand van zaken op maatschappelijk en cultureel gebied in Nederland en de ontwikkelingen daarin” worden beschreven. De drukke rekenaars die het beleid bepalen, krijgen nog eens voorgespiegeld wat het lot is van de mensen voor wie alle beleidsinspanningen bedoeld zijn.

Het zal duidelijk zijn dat het niet eenvoudig is te beschrijven hoe het met het „welzijn” in Nederland is gesteld. Nog moeilijker is het een vergelijking in de tijd te maken. Het Sociaal en Cultureel Planbureau laat zich echter niet ontmoedigen en probeert de ontwikkeling te schetsen aan de hand van sociale indicatoren. Nu is het operationaliseren van begrippen als welzijn met behulp van sociale indicatoren een methode die nog in de kinderschoenen staat en misschien is dat de reden dat wat merkwaardige constructies worden aangetroffen. Zo constateert het SCP een samenhang tussen welzijn en het al dan niet centraal verwarmd zijn van de woning. Ik kan echter iedereen verzekeren dat verwarmen met behulp van gaskachels in het geheel geen gevoelens van deprivatie behoeft op te leveren.

In het *Sociaal en Cultureel Rapport 1978* worden drie groepen indicatoren onderscheiden, waarmee gezamenlijk ca. 30% van de geuite „algemene tevredenheid met het leven” kan worden verklaard. Grotendeels objectieve factoren (samenhangend met wonen, gezondheid, consumptief vermogen, vrije tijd, onderwijs en arbeid) verklaren 10,6%, demografische factoren (leeftijd, geslacht, burgerlijke staat enz.) 1,5% en enkele subjectieve en persoonlijkheidsfactoren 18,3%. Dat is al met al niet veel en het tekent de gebrekkigheid die het meten van welzijn met behulp van sociale indicatoren (nog?) kenmerkt.

Interessanter in het rapport zijn de beschrijvingen op het gebied van arbeid, vrije tijd en sociale zekerheid. In het *Sociaal en Cultureel Rapport 1976* werd reeds een tamelijk wijd verbreide onvrede met diverse aspecten van het werk signaleerd. Deze waarneming is in het Leefsituatieonderzoek 1977 bevestigd. Geringe vooruitzichten op promotie en inkomensverbetering, het bestaan van inconvenienten (vuil, zwaar, gevaarlijk werk enz.) en het gebrek aan ontlooiingsmogelijkheden werden door grote groepen werknemers genoemd als factoren die het werk veronaangenamen. Het zou beslist de moeite waard zijn te onderzoeken in hoeverre de toename van het ziekteverzuim en de stijging van het aantal arbeidsongeschikten aan deze factoren zouden kunnen worden toegeschreven.

Hoewel velen blijkbaar het dagelijks werk als onaangenaam ervaren, wordt werkloosheid bepaald niet als een opluchting gezien. De werklozen ondervinden van hun situatie een reeks negatieve consequenties van financiële, sociale en psychologische aard. Bij herintreding in het arbeidsproces moet dikwijls op een lager niveau en nog vaker met een lager loon dan voorheen werd verdiend, worden begonnen. Boven-

dien blijkt het ogenschijnlijke voordeel van de extra vrije tijd gering. De niet-werkende heeft dikwijls grote moeite de vrije tijd te vullen. Voor een deel valt dat toe te schrijven aan het feit dat met de hedendaagse vrije-tijdsbesteding steeds meer geld is gemoed, terwijl het juist de uitgaven ten behoeve van de vrije-tijdsbesteding zijn, waarop de niet-actieven bij een terugval in inkomen relatief sterk bezuinigen.

De tegenvallende inkomensgroei en de somberder economische vooruitzichten van de laatste jaren hebben niet geleid tot een navenante vermindering van de consumptie. Daarentegen valt wel een zekere „versobering” op met betrekking tot de meningsvorming rond overheidsuitgaven. De instemming met verdere uitbreiding van een groot aantal door de overheid te financieren voorzieningen is in de jaren zeventig gestadig minder geworden, al is er in veel gevallen nog een meerderheid voor uitbreiding te vinden.

Op het punt van de sociale zekerheid beoordeelt het merendeel van de ondervraagden de afzonderlijke uitkeringen als voldoende of zelfs te hoog. Met name ten aanzien van de werkloosheidswet vindt meer dan 30% de uitkering te hoog. Bovendien was in 1978 maar liefst 62% (in 1975 70%) van mening dat er veel misbruik wordt gemaakt van de WW, ondanks het feit dat uit verschillende onderzoeken het tegendeel is gebleken. Dit laatste toont nog eens aan dat de grootste voorzichtigheid moet worden betracht met het baseren van conclusies op de uitkomsten van opinie-onderzoek. Met betrekking tot de ombuigingsproblematiek is het interessant te constateren dat 67% van de bevolking kiest voor handhaving van het inkomensniveau met bescheiden bezuiniging op het gebied van de sociale zekerheid, terwijl slechts 16% zich bereid verklaart een inkomensachteruitgang te ondergaan ten behoeve van handhaving van het bestaande niveau van sociale zekerheid.

In het algemeen is het enigszins teleurstellend dat het SCP zich beperkt tot uitsluitend een beschrijving van situaties en opinies en in het geheel niet toekomt aan een analyse van de interactie tussen beleidsmaatregelen en sociaal-culturele opvattingen. Daardoor biedt het *Sociaal en Cultureel Rapport* betrekkelijk weinig aanknopingspunten voor de ontwikkeling of toetsing van sociaal-economisch beleid. Met name voor het macro-economisch beleid zou meer inzicht in de maatschappelijke aanvaarding en goede aansluiting bij persoonlijke ervaringen en opvattingen gewenst zijn. Macro-economische verschijnselen zijn immers het resultaat van micro-economische beslissingen. Een macro-beleid dat daarmee geen rekening houdt, draagt het gevaar in zich te mislukken. In het verduidelijken van deze relaties ligt een verdere taak voor het Sociaal en Cultureel Planbureau.

L. van der Geest

1) Sociaal en Cultureel Planbureau, *Sociaal en Cultureel Rapport 1978*, Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage, 1978.

Inhoud

<i>Drs. L. van der Geest:</i> Sociaal en Cultureel Rapport	969
Column Arbeidstijdverkorting, door Prof. Dr. A. Peper	971
<i>Prof. Dr. W. A. A. M. de Roos:</i> Consumptieve aspecten van de economische groei II	972
<i>Mr. S. M. Bartman:</i> De arbeidsplaatsenovereenkomst bij de overheid	976
Vacatures	980
<i>Drs. J. J. Siegers:</i> Determinanten van de wekelijkse arbeidsduur in Nederland	981
Europa-bladwijzer Jeugdwerkloosheid in de EG: „brother can you spare a dime?”, door Drs. E. A. Mangé	986
Geld- en kapitaalmarkt Japan, land van de rijzende overschotten?, door Drs. C. J. de Ko- ning	990
Boekennieuws C. A. van Bochove, C. J. van Eijk, J. C. Siebrand, A. S. W. de Vries en A. van der Zwan (eds.): Modeling for government and business. — Essays in honor of Prof. Dr. P. J. Verdoorn, door Dr. A. B. T. M. — van Schaik	993
J. M. M. Ritzen: Education, economic growth and income distribution, door Dr. J. Hartog	994
Mededelingen	995

*De ESB van volgende week zal geheel gewijd zijn aan de
Miljoenennota en de Macro Economische Verkenning 1979.*

Hierbij geef ik mij op voor een abonnement op *Economisch Statistische Berichten*.

NAAM:

STRAAT:

PLAATS:

Evt.: no. collegekaart (studentenabonnement):

Ingangsdatum:

Ongefrankeerd opzenden aan*: ESB.
Antwoordnummer 2524
3000 VB ROTTERDAM Handtekening:

*Dit adres alleen gebruiken voor opgeven van abonnementen.

Redactie

*Commissie van redactie: H. C. Bos,
R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers,
P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck,
A. de Wit.*

*Redacteur-secretaris: L. van der Geest.
Redactie-medewerker: T. de Bruin.*

**Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
3062 PA Rotterdam; kopij voor de redactie:
postbus 4224 3006 AE Rotterdam.**

**Tel. (010) 14 55 11, administratie: toestel 3701,
redactie: toestel 3790.**

*Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje
meesturen.*

**Kopij voor de redactie: in tweevoud,
getypt, dubbele regelafstand, brede marge.**

**Abonnementsprijs: f. 137,28 per kalenderjaar
(incl. 4% BTW): studenten f. 96,72**

**(incl. 4% BTW), franco per post voor
Nederland, België, Luxemburg, overzeese
rijksdelen (zeepost).**

*Abonnementen kunnen ingaan op elke
gewenste datum, maar slechts worden
beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.*

**Betaling: Abonnementen en contributies
(na ontvangst van stortings/giro-
acceptkaart) op girorekening no. 122945,
of op bankrekeningno. 25.50.56.877 van
Bank Mees & Hope NV, Coolsingel 93,
3012 AE Rotterdam, t.n.v. Economisch
Statistische Berichten te Rotterdam.**

**Losse nummers: Prijs van dit nummer f. 3,30
(incl. 4% BTW en portokosten).**

**Bestellingen van losse nummers
uitsluitend door overmaking van de hierboven
vermelde prijs op girorekening no. 122945
t.n.v. Economisch Statistische Berichten
te Rotterdam met vermelding
van datum en nummer van het gewenste
exemplaar.**

Advertentieverkoop:

Roelants/EPR
Postbus 53021
2505 AA Den Haag
Telefoon (070) 50 33 00
Telex 33101

*Alle orders worden afgesloten en
uitgevoerd overeenkomstig de
Regelen voor het Advertentiewezen.*

Stichting

Het Nederlands Economisch Instituut

**Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
3062 PA Rotterdam, tel. (010) 14 55 11.**

Onderzoekafdelingen:

Arbeidsmarktonderzoek
Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek

Arbeidstijd- verkorting

Wie van een zekere afstand het gestoei onder economen over de vraag naar het karakter, de oorzaken en de oplossing van de economische teruggang gadeslaat, moet wel tot de conclusie komen dat de „draagvlakeconomen” terrein aan het verliezen zijn. Dit leid ik o.m. af uit de opstelling van de Commissie van Economische Deskundigen van de Sociaal-Economische Raad. De „meer-winst-is-meer-werk”-formule begint aan overtuigingskracht in te boeten, waarmee uiteraard bijna niemand wil zeggen dat het winstvermogen van ondernemingen daarom niet belangrijk is.

Veel van de onzekerheid over de doeltreffendheid van verschillende voorgestelde maatregelen, lijkt het gevolg te zijn van een verschil van opvatting over de ernst van de situatie. Wel is het iedereen zo langzamerhand duidelijk dat de jaren van gestage economische groei voorbij zijn, maar wat daarvoor in de plaats komt blijft vooralsnog duister. Bevinden wij ons — om met Jan Romein te spreken — op „het breukvlak van twee eeuwen” (in zijn geval: de overgang van de 19de naar de 20ste eeuw) of is de inzinking zonder al te ingrijpende maatschappelijke veranderingen te boven te komen. Uit de Troonrede en de Miljoenennota van het kabinet-Van Agt moet men wel afleiden dat de regering zich het meest verwant voelt met de laatste gedachtengang. Een beroep op soberheid en medewerking van de bevolking, gecombineerd met een stoet van traditionele (economische) instrumenten, getuigt van het inzicht dat met wat meer inspanning en wat minder eisen het getij valt te keren.

Wie echter van mening is dat er meer aan de hand is, zal een nieuwe aanpak willen beproeven. Beter gezegd: zal willen experimenteren. Dat zal gaan met vallen en opstaan, omdat het uitermate



moeilijk is precies die ontwikkelingen te identificeren die de bouwstenen vormen van de maatschappij van morgen.

In dit spanningsveld van traditie en vernieuwing zou zich naar mijn inzicht ook de discussie over de arbeidstijdverkorting dienen af te spelen. Tegenstrijdige belangen en visies zijn hier in het geding. Ik noem er enkele. Men kan b.v. de stelling verdedigen dat er nu en in de toekomst nog zo veel belangrijke maatschappelijke taken te verrichten zijn, dat elke gedachte aan een aanmerkelijke in-korting van de arbeidstijd moet worden afgewezen. Nù daaraan medewerking verlenen zou immers betekenen dat men er op een later tijdstip moeilijk op kan terugkomen. Zowel zij die hun ziel en zaligheid hebben verbonden aan de vrije ondernemingsgewijze produktie als zij die een geplande (socialistische) economie voorstaan, kunnen zich op goede gronden op dit standpunt stellen. De eersten zijn slechts bereid medewerking te verlenen aan arbeidstijdverkorting wanneer deze gepaard gaat met een evenredige teruggang in de inkomens. In de socialistische variant zou arbeidstijdverkorting kunnen worden gezien als een toegeven aan het onvermogen van het kapitalistische stelsel om voor voldoende werk te zorgen. In de internationale socialistische beweging speelt deze discussie ook.

Men zou ook een minder „ideologische” positie kunnen betrekken door erop te wijzen dat door technische en andere ontwikkelingen arbeidstijdverkorting een moeilijk te keren proces is en dat het juist een uitdaging vormt voor ver-

schillende politiek-maatschappelijke stromingen inhoud te geven aan een maatschappij waar minder (betaalde) arbeid voorhanden is. In dat geval is het niet onbelangrijk in welke vorm de arbeidstijdverkorting wordt gegoten en welke keuzen aan de individuele werknemer kunnen worden toegestaan.

Ik heb wel eens de indruk dat nog onvoldoende is nagegaan welke ingrijpende maatschappelijke consequenties de verschillende mogelijkheden in zich dragen. Het maakt nogal een verschil of men al zijn kaarten zet op een verlaging van de pensioengerechtigde leeftijd dan wel op een uitbreiding van de vakantie, een verkorting van de arbeidsdag of een verkorting van de arbeidsweek. Ik zou het daarom onjuist vinden wanneer zonder een diepgaande discussie over de voor en tegens van verschillende mogelijkheden, aan één van de mogelijkheden „bij toeval” (bij cao?) voorrang zou worden gegeven. Dan is het proces moeilijk meer te keren. Zo vind ik het op zijn minst voorbarig — en wat mij betreft maatschappelijk onjuist — om de vrije vrijdagmiddag te bepleiten. Elske ter Veld (FNV), die de vrouwenbelangen wat beter in het oog houdt, stelde laatst in het openbaar als alternatief de vrije woensdagmiddag voor. En je zal toch op je zestigste al aangesproken worden als bejaarde. Ik bedoel maar.

Consumptieve aspecten van de economische groei (II)

„It is no exaggeration to say that consumption is the most important and intractable problem of a mature capitalism”.

K. E. Boulding 1)

PROF. DR. W.A.A.M. DE ROOS

In het eerste deel van dit artikel dat vorige week in ESB is gepubliceerd, is gewezen op de tegenvallende uitkomsten van de economische groei m.b.t. het maatschappelijk welzijn. In het onderstaande (laatste) deel van het artikel wordt aan de hand van recente economische literatuur nader ingegaan op de oorzaken hiervan. De auteur komt tot de conclusie dat een betere onderlinge afstemming van onze consumptieve wensen en het geproduceerde aanbod dringend gewenst is.

In het voorafgaande artikel is nagegaan wat de sterke economische groei van de laatste decennia in de westerse wereld heeft betekend voor de bewoners daarvan. Er zijn aanwijzingen dat met het groeiend consumptiepakket de tevredenheid, het welbevinden van mensen niet is toegenomen. Op zoek naar verklaringen hiervoor in recente literatuur is aan het eind van het eerste artikel gewezen op een drietal relevante onderscheidingen in consumptiegoederen. Hierop zal thans nader worden ingegaan.

Intermediaire goederen en finale goederen

De moderne economische problematiek maakt het noodzakelijk een onderscheid te maken tussen consumptieve handelingen die intermediair van aard zijn en uitgaven en activiteiten die in directe relatie tot de primaire satisfactie staan. Aandacht voor het onderscheid treft men aan in een recent boek van Mishan, *The economic growth debate* 2) en bij Hirsch, *Social limits to growth* 3).

In de literatuur over de milieuproblematiek is reeds eerder de aandacht gevestigd op het verschijnsel van de intermediaire goederen. Een aantal economische activiteiten is gericht op het reduceren van de nadelige gevolgen van de toenemende dichtheid van productie- en consumptieprocessen. De aanleg van zwembaden kan deels worden gezien als vervanging van het niet meer aan te bevelen zwemmen in open water, de aanleg van speeltuinen is deels een compensatie voor het spelen op straat dat bij het drukke verkeer gevaarlijk is geworden. Sprekender voorbeelden in dit verband zijn geluidsmuren bij vliegvelden en autowegen, waterzuiveringsinstallaties en snuffelpalen. Hueting maakt onderscheid tussen compensatiegoederen en eliminatie-activiteiten en acht het juist deze niet op te nemen in de berekening van het nationaal inkomen wanneer dit wordt gebruikt als indicator voor de groei van de welvaart 4).

Ook in de private consumptie zijn er goederen en diensten aanwijsbaar die niet direct de behoeftenbevrediging dienen maar eerder nadelige gevolgen van de toenemende productie en consumptie elimineren of compenseren. Zo kunnen dubbe-

le ramen in woningen nodig zijn als bescherming tegen het verkeerslawaaï en kunnen flessen Noors drinkwater worden gekocht ter vervanging van het slechter wordende water van de gemeentewaterleiding.

Het begrip „intermediair consumptiegoed” kan nog worden uitgebreid tot goederen en diensten die in het algemeen slechts instrumenteel zijn en niet direct bijdragen tot de behoeftenbevrediging. Hirsch vermeldt als voorbeelden hiervan het woon/werkverkeer, tuingereedschap, een bankrekening en een zakrekenautomaat 5).

De ambigüiteit in de economische output neemt toe met de economische ontwikkeling. Steeds meer goederen en diensten hebben slechts een verwijderd verband met de behoeftenbevrediging van mensen. De keten van noodzakelijke intermediaire consumptie wordt langer. Mishan rekent er o.m. toe al het reizen behalve wanneer er wordt gereisd „for its own sake”, verder de media-informatie om „au courant” te blijven, medische voorzieningen om typische kwalen van de overvloedmaatschappij te bestrijden en vakantie reizen die nodig zijn om de stress op te heffen waarmee velen in de moderne maatschappij moeten leven 6). Het gebrek aan tijd bij een jachtig bestaan in de „struggle for better life” brengt meer consumptieactiviteiten in de categorie van intermediaire of instrumentele activiteiten. Men schaft vervoermiddelen en huishoudelijke apparaten aan om tijd te sparen en men gebruikt kalmerende middelen om spanningen te ontgaan. Het is relevant om deze zaken te onderscheiden van zaken die mensen directe bevrediging geven. Ik besef dat het niet altijd duidelijk is wanneer een goed als finaal consumptiegoed moet worden beschouwd en wanneer als intermediair. Het is waarschijnlijk beter in plaats van een tweedeling een kwalitatieve hiërarchie van consumptiegoederen te onderkennen met betreuwenswaardige noodzakelijkheden onderaan en goederen die voorzien in authentieke menselijke behoeften aan de top.

In de berekening van het nationaal inkomen en van het nationaal inkomen per hoofd worden thans alle economische activiteiten meegenomen, waartoe ze ook mogen dienen. De eigenlijke voldoening ontlene mensen echter vooral aan wat we hier de finale goederen hebben genoemd. Wanneer in de loop van het proces van economische groei een toenemend deel van het consumptiepakket intermediair van aard is geworden ligt hierin weer een element van de verklaring voor de tegenvallende vooruitgang.

1) K.E. Boulding, *Collected papers*, vol. I, Colorado 1971, blz. 167.

2) J.E. Mishan, *The economic growth debate. An assessment*, Londen, 1977, hfst. 3: How real income and its growth are overstated.

3) F. Hirsch, *Social limits to growth*, Londen, 1977, hfst. 4: The ambiguity of economic output.

4) R. Hueting, *Nieuwe schaarste en economische groei. Meer welvaart door minder produktie?*, Amsterdam, 1974.

5) F. Hirsch, t.a.p., blz. 56.

6) E.J. Mishan, t.a.p., blz. 39-43.

Comfortgoederen en nieuwe ervaringen

In 1976 heeft Tibor Scitovsky een boek gepubliceerd dat als vernieuwend mag worden gezien voor het economische denken, getiteld *The joyless economy. An inquiry into human satisfaction and consumer dissatisfaction*. Een van de vragen die het boek tracht te beantwoorden luidt: zoeken we onze bevrediging niet in verkeerde dingen of op de verkeerde manier en zijn we daarom teleurgesteld over het resultaat 7)?

In de eerste hoofdstukken van het boek gaat Scitovsky uitvoerig in op wat moderne empirische research van psychologen heeft opgeleverd aan inzichten m.b.t. het gedrag van mensen. Zijn uitgangspunt is dat economen in consumptietheorieën veelal te globale vooronderstellingen omtrent het menselijk gedrag poneren die weinig overeenkomen met wat in de realiteit valt waar te nemen. Centraal in Scitovsky's analyse staat het concept „arousal”, waarmee is bedoeld de activiteit van het centrale zenuwstelsel, in het boek ook wel aangeduid als „level of excitement”. Het arousal-niveau is afhankelijk van de stimuli die het centrale zenuwstelsel ontvangt via de zintuigen, via de spieren en de organen van het menselijk organisme en vanuit de hersenen zelf. Evenals te veel stimuli en het daaruit resulterende te hoge arousal-niveau onaangenaam zijn en een verlangen oproepen om ze te beëindigen, zo is te weinig of geen stimulering ook onaangenaam en leidt tot een verlangen naar meer.

Psychologen postuleren het bestaan van een optimum-niveau van stimulering en arousal. Afwijkingen hiervan veroorzaken een gevoel van leegte en verveling wanneer het afwijkingen van het optimum naar beneden betreft en gevoelens van spanning, vermoeidheid en pressie bij afwijkingen naar boven. De afwijkingen induceren pogingen om het arousal-niveau naar zijn optimum terug te brengen. Pijn, honger, dorst, koude, hitte, last en vermoeidheid verhogen het arousal-niveau. Dit vraagt om arousal-reductie. Hiermee, stelt Scitovsky, hebben economen zich vooral bezig gehouden. Zij hebben weinig oog gehad voor de andere kant, nl. dat onder bepaalde omstandigheden mensen ook een opvoering van het arousal-niveau behoeven. Het consumptiegedragmodel van de econoom bestrijkt eigenlijk maar de helft van de theorie waartoe psychologen zijn gekomen. Er is alle reden voor economen om ook de andere helft van de theorie van de gedragsmotivatie in aanmerking te nemen. Een belangrijk motief van menselijk gedrag, ook consumptiegedrag, is het verlangen naar het nieuwe, naar stimuli en variatie.

De betekenis van het boek van Scitovsky is gelegen in het introduceren van vernieuwing als een voorwerp van verlangen en als een bron van satisfactie. In de geavanceerde rijke samenleving is de arousal-reductie, als boven aangegeven, minder problematisch geworden. Er is een omvangrijke economische activiteit om honger en pijn te stillen en de mensen het leven gemakkelijk te maken. Er is een veelheid aan wat Scitovsky „comfort” noemt. In zo'n samenleving dient men meer aandacht te hebben voor het verlangen van mensen naar nieuwe ervaringen, bij Scitovsky aangeduid als „novelty” of „stimulation”.

In een nadere toelichting op zijn tweedeling („comfort” en „stimulation”) refereert Scitovsky naar het in 1926 door Ralph Hawtrey gemaakte, en daarna in de economische literatuur vrijwel vergeten, onderscheid tussen defensieve consumptie en creatieve consumptie 8). Defensieve consumptie omvat behalve de bevrediging van de fysiologische behoeften al datgene dat in staat stelt het tempo van onze activiteiten te verhogen en de inspanning te verminderen. Zij is bedoeld om spanningen als pijn, honger, koude en last op te heffen. Creatieve consumptie daarentegen wil niet zozeer iets opheffen, maar iets toevoegen. Creatieve consumptie bestaat in het strelen van de zinnen, in het ontplooiën van capaciteiten en in de verfijning van de noodzakelijke behoeftenbevrediging om het genoegen ervan te verdiepen. Het genieten van natuur-schoon, kunst, literatuur en intellectuele constructies behoort tot de creatieve consumptie. Defensieve consumptie is instinct-

tief; er gaat een rechtstreeks appèl van uit. Veel creatieve consumptie speelt in op aangeleerde smaak en het genieten ervan moet worden geleerd. Defensieve consumptie is levensonderhoud en maakt het leven gemakkelijker; creatieve consumptie maakt het leven plezieriger.

Defensieve en creatieve consumptie zijn, evenals „comfort” en „stimulation” bij Scitovsky, niet altijd duidelijk te onderscheiden. Veel produkten, als b.v. een met veel zorg toebe-reide maaltijd, hebben zowel een defensief als een creatief aspect. Sommige activiteiten kunnen creatieve consumptie betekenen voor de één en defensieve consumptie voor de ander. Dezelfde activiteit wordt minder creatief voor dezelfde persoon als het nieuwe eraf is door herhaling en de activiteit meer een routine wordt. Toch is het onderscheid zinvol en in de meeste gevallen wel te maken.

Wat is nu het verband tussen het onderscheid in consumptievormen dat Scitovsky, variërend op Hawtrey, heeft gemaakt enerzijds en de economische groei anderzijds? Allereerst kan worden geconstateerd dat door de economische groei in een aantal geavanceerde volkshuishoudingen de vraag naar comfortgoederen bij benadering is verzadigd. We kunnen wat dat betreft waarschijnlijk niet veel meer doen nu niemand meer ontbering lijdt en nu de meesten b.v. over een klein park huishoudelijke apparaten en over een auto beschikken; een verdere groei van het aantal comfortgoederen zal weinig meer bijdragen aan ons welbevinden. Integendeel, onze gezondheid loopt gevaar door te veel eten en te weinig beweging en inspanning. Generaties lang hebben we geleerd om alles wat onze inspanning verminderde als wenselijk te beschouwen. Men kan zich afvragen of we wat dat betreft niet door het doel zijn heengesloten. Inactiviteit is nadelig voor onze gezondheid. „Inactivity promotes obesity and directly increases the incidence of heart disease, partly by allowing the heart-muscle and arteries to lose their elasticity too soon with age, partly by raising, for any given diet, the serum cholesterol and serum triglyceride levels in the blood — all of which contribute to the hardening and narrowing of blood vessels and increase the chances of heart disease and coronary attacks” 9).

Technische vooruitgang en de stijging van de arbeidsproductiviteit leiden vooral tot een nog omvangrijker pakket comfortgoederen. Producentenpreferenties schijnen de huidige consumentengeneratie meer in de richting van de comfortgoederen te stuwten dan ze voor zichzelf zou kiezen. De indringende promotie-activiteiten van het bedrijfsleven maken dit mogelijk 10).

Nog op een andere manier kan de hier aan de orde zijnde tweedeling in verband worden gebracht met de economische groei. Onze welvarende samenleving kent een hoge dichtheid van productie- en consumptieprocessen. Externe effecten hiervan worden steeds meer voelbaar. De indruk bestaat nu dat de externe effecten van de consumptie van „comfort”-goederen over het algemeen negatief van aard zijn, terwijl de externe effecten van creatieve consumptie eerder als positief kunnen worden aangemerkt. De comfortgoederen dragen daardoor naar verhouding minder bij tot het maatschappelijk welbevinden; de creatieve consumptie daarentegen meer. Het gebruik van de auto en van huishoudelijke apparaten heeft direct of indirect milieuvervuiling tot gevolg; kunstuitingen en b.v. het dragen van sierlijke kleding hebben een aangenaam uitstralings-effect en kunnen ook het esthetisch genoegen van anderen verhogen.

We geven meer uit aan comfortgoederen dan nodig is voor een goed leven. Dat is werkelijk goed nieuws, stelt Scitovsky

7) T. Scitovsky, *The joyless economy. An inquiry into human satisfaction and consumer dissatisfaction*, New York, 1976, blz. 4.

8) Zie R.G. Hawtrey, *The economic problem*, Londen, 1926, hfst. 17.

9) T. Scitovsky, t.a.p., blz. 158. Dit citaat kan tevens illustreren hoe diepgaand Scitovsky de menselijke satisfactie en de consumenten-dissatisfactie heeft onderzocht.

10) Hierover W. A. A. M. de Roos, Consumentensoevereiniteit en verkoopbevordering, *ESB*, 19 januari 1977, blz. 56-58.

vast aan het eind van zijn boek, „for it means that more people can attain the good life than would be possible if our way were the only one leading to it” 11).

Materiële economie en positionele economie

In het voorafgaande is gezegd dat in de recente economische literatuur drie tweedelingen in consumptiegoederen kunnen worden aangetroffen die een bijdrage kunnen leveren tot verklaring van het teleurstellende karakter van de economische vooruitgang. Na behandeling van het onderscheid intermediaire goederen en finale goederen en het onderscheid „comforts” en „stimulation” zal deze paragraaf ingaan op de tweedeling materiële economie versus positionele economie die ten grondslag ligt aan het veel besproken boek van Fred Hirsch *Social limits to growth*.

Met materiële economie bedoelt Hirsch de economische „output” die vatbaar is voor voortdurende toename in produktiviteit per eenheid arbeid „input”. Het gaat om fysieke goederen en tevens om diensten die in aanmerking komen voor mechanisering, automatisering en technische innovatie.

De positionele economie heeft betrekking op alle aspecten van goederen en diensten, arbeidsposities en andere sociale verhoudingen die of schaars zijn in enige absolute of sociaal bepaalde zin of onderworpen zijn aan congestie of „crowding” door meer intensief gebruik.

Hirsch onderscheidt in feite verschillende categorieën van consumptieschaarste:

1. fysieke schaarste (b.v. natuurlandschap, schilderijen van oude meesters);
2. sociale schaarste;
 - a. direct. De bevrediging is ontleend aan de schaarste zelf, zuiver sociale schaarste (b.v. snobisme in de kunst, het mode-element in de belangstelling voor antieke meubelen;
 - b. incidenteel. De satisfactie is ontleend aan intrinsieke eigenschappen, maar wordt beïnvloed door het extensieve gebruik ervan. Wat het laatste betreft wijst Hirsch op de fysieke congestie in het verkeer en op de sociale congestie waar het leidinggevende posities betreft.

Hirsch behandelt in zijn boek de sociale schaarste m.b.t. het recreatieve wonen in de vrije natuur, m.b.t. het wonen in buitenplaatsen aan de rand van grote steden en m.b.t. hooggeplaatste functies. De laatste zullen we hier gezien het onderwerp van de artikelen buiten beschouwing laten.

Bij de definiëring van materiële economie en positionele economie is Hirsch beïnvloed door Roy Harrod die reeds in 1958 wees op de onoverbrugbare kloof tussen wat hij „democratische rijkdom” en „oligarchische rijkdom” noemde 12). Democratische rijkdom omvat het beheer van de welvaartsbronnen die beschikbaar zijn op een bepaald moment voor iedereen. De democratische rijkdom wordt begrensd door en kan alleen stijgen met het gemiddelde produktiviteitsniveau. Oligarchische rijkdom houdt in dat deze is weggelegd voor weinigen en nooit voor allen, hoe hoog het niveau van gemiddelde produktiviteit ook mag zijn.

De paradoxale situatie doet zich voor dat naarmate de democratische rijkdom ofwel de materiële economie toeneemt er steeds een grotere behoefte aan rijkdom ontstaat die individueel en exclusief is. De sterke toename van de materiële produktiviteit heeft de grens van de massale vraag gestuwd naar een terrein waar er niet langer meer is voor allen. Hier kunnen we dus de verbinding leggen tussen de gedachtenontwikkeling van Hirsch met op de achtergrond zijn tweedeling materiële economie/positionele economie enerzijds en de vraagstelling aan het begin van het eerste artikel anderzijds. Ook de tweedeling van Hirsch blijkt bij te dragen aan de verklaring van het tegenvallende karakter van de economische groei. Na een zekere verzadiging met de resultaten van de industriële produktie richten de menselijke verlangens zich op zaken die schaars zijn (en dat zullen blijven).

Hirsch onderkent enkele filteringsmechanismen voor de te grote vraag naar positionele goederen. In het geval van de fysieke schaarse en direct schaarse goederen wordt een excessieve vraag afgeremd door middel van het prijsmechanisme. De allocatie geschiedt door de „veiling” van een beperkt aantal objecten aan de hoogste bidders. Waar het gaat om „leisure land” met of zonder woonaccommodatie (vakantiehuisen, „country cottages”) hebben degenen die vroeger rijk waren een voorsprong, die ze kunnen behouden. Als gevolg van de zeer geringe vraag naar „leisure land” in het verleden waren zij in de gelegenheid om tegen lage prijs grote stukken grond zich toe te eigenen. Nu een soortgelijk gebruik in de sfeer van de massaliteit is terechtgekomen en de vraag de prijs heeft opgezweept is het traditionele bezit van de oude elite een barrière geworden voor andere individuen die eveneens daarin willen participeren.

In het geval van de „suburbs” vormen „crowding” en congestie de filteringsmechanismen. Het kenmerkende van de „suburbs” is, dat zij enerzijds dicht genoeg bij een metropool liggen om de inwoners in staat te stellen te profiteren van de arbeidsmogelijkheden, de culturele manifestaties, de winkels e.d., maar dat zij anderzijds ook ver genoeg van de stad zijn verwijderd om landelijke rust, schone lucht en recreatiemogelijkheden te bieden. Met de groei van de materiële produktiviteit hangt samen dat de vraag naar een dergelijke leefomgeving sterk is toegenomen. De excessieve belangstelling ervoor vormt echter een ernstige bedreiging voor het karakter ervan. Het tragische is namelijk dat de beslissingen, die voor elk individu afzonderlijk rationeel zijn, te zamen resulteren in een zodanige aantasting van de kwaliteit van het leefklimaat, dat het individu niet het gewenste satisfactieniveau kan bereiken. „The choice facing the individual in a market or market-type transaction in the positional sector, in a context of material growth, always appears more attractive than it turns out to be after others have exercised their choice” 13). (sic!). Te veel huizen, winkelcentra, bedrijfs-expansie enz. vernietigen namelijk de sfeer van het „buiten wonen”.

Waartoe leidt de situatie waarin een produktiviteitsgroei in de materiële sector uitmondt in individuele gedragspatronen die een ijdel streven naar een parallele positionele groei bevatten? Hirsch meent dat de maatschappelijke onverenigbaarheid van deze twee processen heeft bijgedragen tot de opkomst van een voor de twintigste eeuw uniek verschijnsel, namelijk de ervaring van een gebrek aan tijd. De relatie tussen het gebrek aan tijd en de positionele concurrentie wordt geaccentueerd zodra het financiële aspect in de analyse wordt betrokken. Dit aspect legt de spiraalvormige structuur bloot, waarbinnen het individuele handelen gevangen wordt gehouden. De positionele concurrentie vergroot de lengte van de keten van intermediaire produkten. Als gevolg van de filteringsprocessen m.b.t. schaarse goederen wordt de weg, die een individu moet afleggen om hetzelfde consumptieniveau te bereiken steeds langer. De geïntensiverde behoefte aan intermediaire produkten stelt de mens voor het „fait accompli” van verhoogde financiële lasten. Hij moet een extra inkomen zien te vergaren om een kans te hebben in zijn strijd tegen de tijd.

Hirsch meent dat deze tendentie noodlottige gevolgen heeft voor de verhouding tussen coöperatieve en individualistische oriëntaties. Volgens hem worden de gedragsnormen erdoor beïnvloed op een manier die onverbiddelijk leidt tot de vervaging van op de gemeenschap gerichte gedragscodes en tot de suprematie van het maximaliseren van het individuele

11) T. Scitovsky, t.a.p., blz. 284.

12) R. Harrod, The possibility of economic satiety. Use of economic growth for improving the quality of education and leisure, in: *Problems of United States economic development I*, Committee for Economic Development, New York, 1958, blz. 207–213.

13) F. Hirsch, t.a.p., blz. 52.

nut. Hij duidt dit probleem aan als het verval van de sociabiliteit.

Zo mondt het boek van Hirsch uit in het vaststellen van een tweeledige sociale begrenzing van de economische groei: 1. het groeiproces loopt uit op schaarste aan positionele goederen; 2. voortgezette groei ondermijnt de morele voorwaarden ervan. In Hirsch' eigen woorden: „economic growth in advanced societies carries some elements of built-in frustration: the growth process when sustained and generalized fails to deliver its full promise” en „continuation of the growth process itself rests on certain moral preconditions that its own succes has jeopardized through its individualistic ethos” 14).

De samenleving

De consumptieve aspecten van de economische groei verdienen meer aandacht dan ze gewoonlijk krijgen. Consumptie is tot nu toe in onze samenleving minder bestudeerd en minder doordacht dan produktie. Dat is begrijpelijk zolang er duidelijk schaarste is aan materiële goederen. Het is juist ons thans te realiseren dat we in een rijke maatschappij leven die beschikt over een omvangrijk arsenaal aan middelen, maar enigszins gedesorieënterd lijkt wat betreft de finale doelstellingen.

In een volkshuishouding gaat het niet alleen om behoeftenbevrediging. Van belang is tevens het verfijnen van bestaande behoeften en het creëren van nieuwe. In de ontwikkeling van de meeste samenlevingen is dat waarneembaar. In zoverre het gaat om het verbeteren van de bestaanscondities, het verhogen van het aspiratieniveau en het verfijnen van de smaak kan dat positief worden gewaardeerd. De vooruitgang krijgt dan vorm in het bevredigen van behoeften en in het verhogen van de behoeftestandaard.

In onze moderne economie worden relatief meer dan in eerdere fasen van de economische ontwikkeling behoeften gecreëerd. De expansie van het commerciële bedrijfsleven steunt grotendeels op de ontwikkeling van nieuwe produkten, waarvoor het bedrijfsleven door verkooppromotie zelf het grootste deel van de vraag creëert. Degenen die de behoeften scheppen zijn hier dezelfde als degenen die de behoeften bevredigen. Op zich hoeft dat niet verwerpelijk te zijn. In de wereld van muziek, toneel, literatuur en onderwijs gebeurt dat ook. Mijn bedenking is evenwel dat het commerciële bedrijfsleven onevenredig sterke promotie-activiteiten kent. Langs vele wegen worden consumenten dagelijks bestookt met reclame voor individuele luxe- en comfortgoederen. De cultuur werd in toenemende mate georiënteerd op privé-goederen. De omvangrijke verkooppromotie is gericht op het individu als maximaliserend consument. Er wordt weinig beroep op hem gedaan als coöperatief burger.

Strikt genomen zijn er geen fundamentele behoeften meer in onze westerse economie. Er zijn alleen keuzen, individuele en collectieve keuzen. Collectieve keuzen die door het politiek proces tot stand komen kunnen de richting van een trend veranderen. Nodig is dat mensen begrijpen wat er aan de hand is, in welke ontwikkeling ze terecht zijn gekomen en welke krachten daarbij werkzaam zijn. Economie en samenleving zijn een schepping van de mens, de uitkomst van zijn creatieve talenten. We moeten niet berusten in economische wetten die ons lijken te overheersen. De conventionele economische wetenschap gaat te zeer uit van een gedetermineerde wereld. Wanneer we geloven dat alle gebeurtenissen door de omstandigheden zijn voorbestemd, werken we in feite mee aan het ontstaan van een gedetermineerde wereld.

In onze rijk voorziene samenleving domineren nog altijd economische criteria: een sterke bedrijvensector, efficiëntie en een hoog inkomen per hoofd van de bevolking. Echter, een rijke en efficiënte samenleving kan tegelijkertijd onveilig, ongezond, onoprecht en ontevreden zijn.

Dat het inkomen per hoofd weinig bepalend is voor het

menselijk welbevinden illustreert Mishan in zijn reeds vermelde laatste boek met het beschrijven van twee samenlevingen A en B die beide dezelfde omvang en samenstelling van de bevolking kennen, en tevens identieke geografische en klimatologische omstandigheden. Ook wat het bedrijfsleven, de economische efficiency en het inkomen per hoofd betreft wordt aangenomen dat er geen reden is om tussen beide te kiezen. Aan het slot van deze twee artikelen wil ik de veelbetekende vergelijking die Mishan maakt door beschrijving van de samenlevingen A en B zo volledig mogelijk weergeven 15).

Samenleving A kent een fraaie architectonische vormgeving, brede met bomen afgezette boulevards en ruime parken. Er is een niet-lawaaierig, frequent en efficiënt verlopend systeem van openbaar vervoer, binnen en tussen de steden, die niet meer dan een half miljoen inwoners tellen. De mensen kleden zich goed, maar niet opzichtig. De samenleving A wordt beheerst door een duidelijke ethische code en door een sterk gevoel voor wat behoorlijk is, hetgeen men goed kan verenigen met levenslust en een goede onderlinge verstandhouding. Er is geen commerciële reclame en geen televisie. Er is wel een overvloed aan goede muziek en goed theater. Behalve met sport en recreatie buitenshuis amuseren de burgers van land A zich in clubs van uiteenlopende aard en vermaken zich met vrienden en familieleden. Er wordt slechts op beperkte schaal gereisd wat rust geeft aan het bestaan en het leefmilieu spaart. De mensen zijn in het algemeen tevreden en zoeken overwegend eerder een zekere distinctie dan persoonlijk prestige. Het is niet verrassend dat er weinig criminaliteit is en weinig druggebruik.

De burgers van samenleving B daarentegen besteden veel van hun tijd met lusteloos staren naar het televisiescherm, trachten in opeengepakt verkeer de troosteloosheid van de uitgestrekte stedelijke woestenij te ontsnappen, volgeplakt met reclameleuzen, overdekt met afval, verscheurd door het autoverkeer en ondergedompeld in stof- en gaswolken. De mensen zien zich zelf als „dynamisch” en „hoog gemotiveerd”, wat wil zeggen dat zij koppig en desperaat zijn geworden om hun materiële status te bevorderen. More restricties zijn zwak; bijna „alles kan” m.b.t. kleding en gedrag; pornografisch theater en pornografische literatuur zijn expanderende bedrijfstakken. Er is veel druggebruik, alcoholisme en straatgeweld; als gevolg daarvan is er weinig onderling vertrouwen tussen burens en argwaan tussen vreemdelingen.

Samenvatting

In het voorafgaande zijn de resultaten van enige empirische onderzoeken weergegeven die erop wijzen dat het menselijk welbevinden boven een bepaald welstandsniveau weinig relatie vertoont met een verdere toename van het beschikbare pakket goederen en diensten. Vervolgens is aan de hand van recente literatuur getracht daarvoor verklaringen te vinden. Er blijken verschillende factoren te zijn die het beeld van het tegenvallende karakter van de economische groei verklaren:

- de opschuivende consumptiestandaard waaraan men zich refereert voor het evalueren van het eigen welzijn;
- het feit dat de omstandigheden voor consumptie verslechteren;
- het feit dat goederen en diensten van het bedrijfsleven of de overheid niet de enige bronnen zijn van ons welbevinden;
- de commercialisatietendensen;
- het toenemende aandeel van de intermediaire goederen;
- de concentratie op comfortgoederen bij een tekort aan „stimulation”;
- de blijvende schaarste aan steeds meer gewenste positionele goederen.

14) F. Hirsch, t.a.p., blz. 175.

15) J.E. Mishan, t.a.p., blz. 34-35.

De arbeidsplaatsenovereenkomst bij de overheid

MR. S. M. BARTMAN

De ambtenaren hebben zich voor het eerst sinds jaren weer danig geroerd. „Werkgelegenheid: ja; dubbel pakken: nee” was het antwoord van de ambtenarenbonden op de plannen van de regering om op ambtenarsalarissen en op de uitgaven van de departementen te bezuinigen. De nieuwe beleidslijn van de ambtenarenbonden is dat zij, net als hun collega's in de particuliere sector, apo's willen afsluiten. De overheidsapo roept echter bezwaren van staatsrechtelijke aard op. In onderstaand artikel tracht de auteur, stafmedewerker bij de ABVA, afdeling Rotterdam, aan te tonen dat deze bezwaren niet onoverkomelijk moeten worden geacht. Hij wijst tevens op het feit, dat in een arbeidsplaatsenovereenkomst de nodige aandacht kan worden besteed aan kwalitatieve aspecten van arbeidsplaatsen.

Inleiding

Hoewel de onderhandelingen nog gaande zijn en de reeds behaalde resultaten wellicht niet aan ieders verwachtingen voldoen 1), kan nu reeds worden gezegd dat het novum van de arbeidsplaatsenovereenkomst een niet weg te denken plaats heeft ingenomen in het sociaal-economisch onderhandelingspakket. Naast de vele juridische en economische vragen die rond de apo zijn ontstaan, is één ding overduidelijk: de vakbeweging heeft een grote beleidsmatige overwinning behaald die van principiële betekenis is. Immers, de werkgelegenheid in de onderneming en de bedrijfstak, zowel in kwantitatief als in kwalitatief opzicht, is een bespreekbare zaak geworden.

Is het apo-overleg zowel op micro- als op meso-niveau van groot belang, zij is wellicht nog belangrijker voor het macro-economische beleid van de overheid. Dit niet in de laatste plaats vanwege haar grote sociaal-psychologische betekenis.

Elk beleid gericht op matiging in de particuliere consumptieve sfeer staat of valt toch met de bereidheid van de economische subjecten tot matiging. Hiertoe zal men in geen geval bereid zijn indien niet althans aannemelijk wordt gemaakt dat aanzetten worden gedaan voor een beleid dat gericht is op het scheppen van werk 2). Hiertoe vormt de apo een onmisbaar instrument 3).

Door de apo-resultaten tot nu toe wordt in zekere mate aan deze voorwaarde tegemoet gekomen, althans ten aanzien van de particuliere sector. Hoe is hierbij echter de positie van de werknemers in de overheidssector, alsmede die van hun vakorganisaties? Via het z.g. trendbeleid matigen ook zij gemiddeld in dezelfde mate, indien in de particuliere sector van reële loonsverbetering wordt afgezien. De matigingsbereidheid in

de particuliere sector vindt a.h.w. door middel van het trendbeleid automatisch zijn vertaling naar de publieke sector 4). De andere kant van de matigingsmedaille, nl. die van een zekere „grip” op de werkgelegenheidssituatie bij de overheid, te verwezenlijken d.m.v. het afsluiten van apo's tussen de overheid en de vakorganisaties van het overheids-personeel stuit echter naar algemene opvatting op barrières van staatsrechtelijke aard.

De relatie tussen de overheid en haar werknemers is van een autoritair karakter. De Ambtenarenwet van 1929 gaat uit van een eenzijdige vaststelling van de arbeidsvoorwaarden van het overheids-personeel door het bevoegde (overheids)gezag. Dit uitgangspunt, welke volgens sommigen eveneens in de Grondwet en de gewoonte is vervat 5), zou in strijd zijn met de apogedachte, waarin immers de vakorganisaties voor het overheids-personeel medebeslissingsrecht zou worden toegekend t.a.v. het arbeidsvoorwaardenbeleid bij de overheid. Bovendien meent men dat de apo-gedachte op gespannen voet zou staan met en afbreuk zou doen aan de ministeriële verantwoordelijkheid en de bevoegdheden van de gekozen volksvertegenwoordiging, met als belangrijkste het recht tot het (mede)vaststellen van de begrotingen (het z.g. budgetrecht).

In het navolgende zal ik proberen aan te tonen dat bovengestane bezwaren minder onoverkomelijk zijn dan zij op het eerste gezicht lijken. Bovendien zal hieronder worden betoogd dat juist in de overheidssector de apo (in een zekere verschijningsvorm) een zeer urgente zaak is, niet in de laatste plaats op grond van vakbonds-beleidsmatige argumenten.

Indien men de hierboven opgeworpen staatsrechtelijke argumenten tegen de overheids-apo klakkeloos aanneemt en zich niet verder verdiept in de vraag hoe men de apo-gedachte zou kunnen vertalen naar de overheidssector, kan dit m.i. slechts gebaseerd zijn op een van de drie volgende vooronderstellingen:

De conclusie van het voorafgaande moet eigenlijk zijn dat verdergaande produktiegroei er in de westerse landen maar in beperkte mate toe bijdraagt om het leven boeiend en bevredigend te maken. Wanneer bepaalde produktiegroei bovendien nog nadelig is vanwege milieuvervuiling en uitputting van energie- en grondstoffenvoorraden doen we er goed aan meer aandacht te besteden aan onze consumptieve bezigheden en de produktie daarop zorgvuldig af te stemmen.

W. A. A. M. de Roos

1) Vgl. L. Faase, De arbeidsplaatsenovereenkomst; een tussenbalans, *ESB*, 14 juni 1978.

2) Nog immer een der grootste maatschappelijke behoeften; vgl. het rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *De verdeling en de waardering van arbeid*, 1976.

3) J. den Uyl, *Werkgelegenheid door solidariteit*, publikatie Tweede Kamerfractie PvdA, Den Haag, 1978, blz. 15.

4) Dit geldt eveneens voor de werknemers in de door de overheid gesubsidieerde kwartaire sector, zoals welzijnswerk, volksgezondheid, maatschappelijk werk, bejaardenzorg, onderwijs enz.

5) H.J.M. Jeukens, *Burgerlijke openbare dienst*, blz. 191.

1. er is minder aanleiding om de kwaliteit van de arbeidsplaatsen in de overheidssector te verbeteren dan in het particuliere bedrijfsleven;
2. de werkgelegenheid bij de overheid is reeds een gegarandeerde zaak;
3. men verwacht van het overheidspersoneel (en hun vakorganisaties) een dermate grote loyaliteit met de resultaten van het politieke besluitvormingsproces, dat nadere afspraken omtrent werkgelegenheid niet gewenst dan wel nodig zijn.

Geen dezer drie stellingen komt mij echter houdbaar voor.

Ad 1. De apo en de werkgelegenheid in kwalitatief opzicht

Weliswaar staat de omvang van de werkgelegenheid bij de overheid in het algemeen minder op de tocht dan in het particuliere bedrijfsleven. Wanneer ik echter, zoals in de inleiding, spreek van de werkgelegenheid in kwalitatief opzicht bedoel ik daarmee naast de aan- of afwezigheid van begeleidende materiële of immateriële arbeidsomstandigheden, ook de omstandigheid dat wordt gestreefd naar een optimale verdeling van de beschikbare arbeidsplaatsen. Optimaal in de zin van een verdeling, waarbij vraag en aanbod van arbeidsplaatsen naar soort zoveel mogelijk op elkaar zijn afgestemd.

Naar mijn mening is in de overheidssector deze verdeling minder optimaal dan in het particuliere bedrijfsleven (6). Dit vindt zijn oorzaak in velerlei omstandigheden van uiteenlopende aard, waarbij ik noem:

- De veelvuldige reorganisaties (opheffingen en verplaatsingen van diensten enz.) welke bij de overheid plaatsvinden. Hierbij denke men aan de zich reeds jaren voortslepende plannen m.b.t. de reorganisatie van het binnenlands bestuur, de gewestvorming, de herindeling van gemeenten enz., maar vooral ook aan meer concretere reorganisaties, zoals de overplaatsing van de centrale directie van de PTT van Den Haag naar Groningen. Het is immers veel effectiever (en gemakkelijker) voor de overheid om de werkgelegenheidssituatie in Groningen te bevorderen met gebruikmaking van de, zoals gezegd, in de overheidssector autoritaire, relatie tussen werkgever en werknemer, dan door middel van het vrijblijvend aanbieden van investeringspremies.

- De voortschrijdende technische ontwikkeling en toepassing enerzijds en het als gevolg daarvan veelal moeizaam zoeken en vervullen van „passende” functies anderzijds (7).

- De nijpende personeelstekorten in bepaalde takken, veroorzaakt door de constante spanning tussen budgettaire en organieke sterkte, zoals die veelal in een meerjarenplanning zijn vastgelegd. Vooral bij het aanpakken van nieuwe taken binnen een dienst kan van deze discrepantie een ontwrichtende werking uitgaan en een zware druk leggen op het betrokken personeel.

De hier genoemde omstandigheden maken dat men in de overheidssector kan spreken van een „frictiewerkgelegenheid”. In *Bestek '81* wordt de omstandigheid dat gedwongen ontslag in de overheidsfeer een weinig voorkomend verschijnsel is, opgevoerd als argument voor de sterke rechtspositie van de ambtenaar in vergelijking met de werknemer in de particuliere sector (8). Het is echter de vraag welke situatie, werkloosheid of frictiewerkgelegenheid, in het algemeen de meest negatieve invloed uitoefent op het particuliere welvaartsniveau. Wellicht vormen de resultaten van een recent onderzoek naar het arbeidsverzuim onder de gemeente-ambtenaren in Rotterdam voor de beantwoording van deze vraag een aanwijzing (9). Het meest in het oog springende noemen de onderzoekers daarbij de sterke stijging van de groep „psychoson en psychopathieën” sinds 1967.

Ook kan men in dit verband, wijzen op de extreme stijging in 1975 van de psychologische onderzoeken die door de

Rijkspsihologische Dienst werden uitgevoerd op verzoek van de departementen. Onderzoeken die erop gericht zijn om een aantal risico's te meten voor functies met een groot „afbreukrisico”. Dit afbreukrisico wordt veelal bepaald door niveau-contact met het publiek en andere specifieke eisen. Er vonden in 1975 17.584 psychologische onderzoeken plaats. Dit betekent een stijging van bijna 40% vergeleken met 1974 (10).

Ad 2. De apo en de werkgelegenheid in kwantitatief opzicht

Ook bij de opvatting dat de omvang van de werkgelegenheid bij de overheid slechts voor *uitbreiding* vatbaar zou zijn en derhalve niet noopt tot nadere afspraken, kan men wel de nodige kanttekeningen maken.

- Deze opvatting kent de apo uitsluitend in perioden van economische neergang betekenis toe en miskent volledig haar belang in betere tijden met een situatie van een krappe arbeidsmarkt. Huldigt men deze opvatting, dan ben ik het volledig eens met W. van Voorden (11), die de apo-strategie „sterk defensief van aard” noemt en stelt dat „zij geheel past in het traditionele werkloosheidsbeleid door de uitstoot van arbeid te vertragen en werklozen in hun (voormalige) bedrijfstak aan werk te helpen.”

Zoals hiervoor reeds aangestipt ga ik daarentegen uit van een ruimer apo-concept, met als belangrijkste doeleinden: a. arbeidsplaatsenverdeling; b. arbeidsplaatsenverbetering; c. een selectieve en genormeerde toepassing van de technische ontwikkeling; d. een optimaal op elkaar afstemmen van vraag en aanbod van arbeid naar soort.

Vanzelfsprekend betekent dit een conjunctuur-gevoelloos apo-concept. In mijn visie dient de apo dan ook primair te worden beschouwd als de behoefte van de vakbeweging aan een meer geëigende rechtsfiguur om de in de onderneming en bedrijfstak bespreekbaar geworden werkgelegenheid inhoud te geven. De traditionele cao biedt voor deze materie onvoldoende soelaas. Het betreft hier immers een materie die zich niet leent voor een jaarlijks terugkerende onderhandelingsronde tussen werkgevers- en werknemersorganisaties (12) (met het risico van niet-regeling, dan wel opzegging d.m.v. een openbreek-clausule), maar daarentegen juist een sterke behoefte oproept van continuïteit en stabiliteit in de rechtsregeling. Bovendien kan de apo m.i. niet los worden gezien van het centrale arbeidsmarktbeleid van de overheid en kan zij derhalve slechts in samenhang met het tripartite overleg tussen overheid en sociale partners tot stand komen.

- De geopperde vooronderstelling dat de werkgelegenheid bij de overheid een gegarandeerde zaak is, gaat voorbij aan

6) Voor zover na te gaan ontbreekt hieromtrent statistisch materiaal. Onderzoekswerk ter vergelijking van de arbeidssatisfactie tussen werknemers in dienst van de overheid enerzijds en die in het particuliere bedrijfsleven anderzijds is in dit kader zeker aan te bevelen.

7) Het is vooral t.a.v. dit aspect dat de overheids-apo m.i. van groot belang kan zijn. Hierin zouden aanzetten kunnen worden gegeven tot het doen van onderzoek naar het saldo van de arbeidsuitstotende en arbeidsaantrekkende invloeden van de toepassing van een bepaalde technische ontwikkeling. Vgl. hieromtrent in macro-economische zin A. Heertje, D. Furth en R.J. van der Veen, Matiging, structurele werkloosheid en technische ontwikkeling, *ESB*, 9 februari 1977, blz. 128.

8) *Bestek '81*, blz. 179.

9) A.D. Molendijk en P.G.H. Mulder, Arbeidsverzuim tengevolge van ziekte onder een groep Rotterdamse ambtenaren over de jaren 1956-1973, *Tijdschrift voor Sociale Geneeskunde*, 1977, supplement I bij nr. 22.

10) Jaarverslag Ministerie van Binnenlandse Zaken, 1975, hfst. 3.
11) Vgl. W. van Voorden, De arbeidsplaatsenovereenkomst in spiegel en beeld. *ESB*, 24 augustus 1977, blz. 820 en van dezelfde schrijver: Enige maatschappelijke gevolgen van de apo-strategie, *ESB*, 5 juli 1978, blz. 689.

12) Ook de bakermat van de apo-gedachte, *Vijf jaar voor kwaliteit*, discussie-nota industriebond-NVV (december 1977) gaat hiervan uit, zie blz. 27.

het feit dat die werkgelegenheid bij uitstek de resultante is van het politieke besluitvormingsproces en de gekozen politieke prioriteiten bij de besteding van de nationale middelen. Juist in deze tijd komt dit aspect in alle duidelijkheid naar voren. De „economenstrijd” binnen de Partij van de Arbeid mag dan gewonnen zijn door Van den Doel 13), de politieke realiteit van vandaag is dat m.b.t. de hoofdlijnen van het financiële en het sociaal-economische beleid voor de middellange termijn zal worden uitgegaan van de voornemens, zoals vervat in *Bestek '81*, welke allerminst de glorieuze geest ademen van genoemde overwinnaar. Hoewel de voorgenomen ombuigingen op de begroting van de diverse departementen (in 1981 olopend tot ca. f. 3 mrd.) nog niet in hun personele consequenties zijn vertaald, is het duidelijk dat deze er wel degelijk zullen zijn. Weliswaar zal er geen sprake zijn van een afname van de omvang van de totale werkgelegenheid bij de overheid 14), maar de bezuinigingen zullen toch een beletsel zijn voor noodzakelijke personeelsuitbreidingen bij diverse taken van overheidsdiensten.

• De vooronderstelling is verder te algemeen van aard om als uitgangspunt te kunnen dienen voor het uitstippelen van een vakbondsbeleid m.b.t. de apo. Zoals hiervoor reeds is betoogd bestaan er in bepaalde sectoren van de overheidsdienst nijpende personeelstekorten, waarbij het budgettaire plafond grote spanningen kan veroorzaken. Een voorbeeld hiervan is de werkgelegenheidssituatie in het gevangeniswezen. De begroting voor 1978 laat slechts een formatie van 4.332 personeelsleden toe. Het Gevangeniswezen heeft echter berekend dat een aantal van 4.418 nodig is om een minimaal pakket van werkzaamheden te kunnen verrichten. Bovendien staan er een groot aantal vacatures open ($\pm 8\%$). Een en ander is er de oorzaak van dat binnen het gevangeniswezen een weinig optimaal werkklimaat is ontstaan 15).

Soms gaat de beperking van het budgettaire plafond toch samen met het aanpakken van nieuwe taken binnen de overheidsdienst. Een voorbeeld hiervan is de invoering van de Arbeidsbureaus Nieuwe Stijl (ANS). Minister Albeda gaat ervan uit dat de hiermee gepaard gaande extra kosten geen verhoging van het plafond van de meerjarenbegroting Arbeidsvoorziening mag veroorzaken. Dat dit een verzwarend van de belasting voor het personeel van de traditionele arbeidsbureaus met zich zal brengen, is evident 16).

Betreft het hier de dreiging van het niet (tijdig) voorzien aan de behoefte van arbeidsplaatsenuitbreiding, in andere overheidssectoren is er sprake van een dreigend verlies van een aanzienlijk aantal arbeidsplaatsen. De federatie van vakorganisaties voor onderwijzend personeel gaat uit van een verlies van 25% aan arbeidsplaatsen bij de overheid tot 1995 bij geëxtrapoleerd beleid 17). Ook in dit opzicht dienen bij de bestreden vooronderstelling de nodige vraagtekens te worden geplaatst.

Ad 3. De apo en de bijzondere status van de ambtenaar

Veelal krijgt men de indruk dat van het overheidspersoneel een buitengewone loyaliteit met de resultaten van het politieke besluitvormingsproces wordt verwacht. Een verwachting die is gebaseerd op de idee van de „bijzondere status van de ambtenaar”. Een idee voortkomend uit enerzijds de christelijke visie op de staat als „hoedster van het algemeen belang en beschermer van de zwakken”, anderzijds uit de liberale visie van de staat als „nachtwakersstaat”, waarbij het arbeidsveld van de overheid zou zijn te onderscheiden in typische en niet-typische overheidstaken. Reeds in 1958 kwam de commissie-Kranenburg welke de bijzondere status van de ambtenaar als onderzoeksobject had meegekregen, tot de conclusie dat deze onderscheiding een steeds „relatiever waarde heeft gekregen” 18). De moderne visie gaat uit van een rol van de staat, hoewel met een eigen inbreng, als platform voor de maatschappelijke belangenstrijd en keuzevorming 19).

Ik ben van mening dat de praktische betekenis van de

genoemde archaische scheidslijn 20) tussen werknemers in de particuliere sector en in overheidsdienst anno 1978 in het kader van het arbeidsvoorwaardenbeleid nihil zou moeten zijn. De aard van de respectieve werkzaamheden verschillen immers niet ten principale 21). Vanuit dit standpunt dienen ook de vakorganisaties voor het overheidspersoneel zoveel mogelijk binnen de ruimte die de bestaande wetgeving biedt, in de gelegenheid te worden gesteld hun onderhandelings- en belangenbehartigingsdoelstelling te kunnen nastreven. Dat ook de overheid deze mening *grosso modo* is toegedaan, moge blijken uit verscheidene omstandigheden en ontwikkelingen voornamelijk aan de praktijk ontleend waarvan ik de volgende noem:

A. Zoals gezegd gaat de Ambtenarenwet van 1929, waarin het overleg tussen de overheid en de centrales voor het overheidspersoneel wordt geregeld, uit van een eenzijdige vaststelling van de arbeidsvoorwaarden van het overheidspersoneel door het bevoegde gezag. Dit houdt in dat op centraal niveau de regelingsbevoegdheid in laatste instantie berust bij de minister van Binnenlandse Zaken dan wel bij de wetgever (regering en parlement). In de Centrale Commissie voor het Georganiseerd Overleg in Ambtenarenzaken (CC) kunnen derhalve uit staatsrechtelijk oogpunt geen overeenkomsten tussen de minister van Binnenlandse Zaken en de centrales voor het overheidspersoneel worden gesloten. De CC is slechts een adviescommissie waar de vakorganisaties door de minister moeten worden gehoord, alvorens hij beslist over aangelegenheden van algemeen belang voor de rechtstoestand van de ambtenaren 22). De praktijk van het overleg in de CC wijst echter uit dat er wel degelijk afspraken tussen de beide partijen worden gemaakt. Met name waar dit niet aan de minister gedelegeerde bevoegdheden betreft kan men deze afspraken betitelen als „inspanningscontracten”, waarbij de minister zich sterk maakt voor een bepaald resultaat tegenover zijn collega's en het parlement. De juridische merites van dergelijke afspraken en toezeggingen in het midden latend kan men stellen dat hun controle en sanctionering bij schending, niet zozeer is gelegen in het juridische vlak, maar veeleer in het prestige van de partijen en het verlangen naar zekerheid van regeling op langere termijn. Hoewel de cao in de Wet op de Collectieve Arbeidsovereenkomst van 1927 een dwingend-rechtelijke regeling heeft gevonden, kan men zeggen dat ook m.b.t. de afspraken in de CC de dwang tot nakoming in de praktijk moet worden gezocht in de wens van beide partijen tot stabilisatie van de arbeidsverhoudingen en het collectief overleg.

B. Op 23 juni jl. werden in Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht stakingsacties georganiseerd door de FNV-bonden ABVA en KABO. Deze acties hebben het stakingswa-

13) Ed van Thijn, De winnaar van het economendebat, *Haagse Post*, 5 augustus 1978, blz. 32.

14) *Bestek '81*, blz. 30, waarin wordt uitgegaan van een geringere proportionele beperking in de groei van het overheidspersoneel in verhouding met de beperking van het volume van alle uitgaven (5 à 10% i.p.v. 25%).

15) *De ambtenaar*, 17 februari 1978.

16) *De Volkskrant*, 21 februari 1978.

17) NFO, *Voorstel tot een arbeidsplaatsenplan voor het onderwijs*, april 1978, blz. 4.

18) *Rapport van de staatscommissie van advies inzake de status van de ambtenaren*, 9 juli 1958, blz. 84.

19) Vgl. L. Prakke's inaugurale rede, *Pluralisme en staatsrecht*, blz. 29. De parallel tussen de hier beschreven staatsidee met de rol van de staat in de welvaartstheorie als organisator der besluitvorming is opvallend; zie hiervoor ook: P. Hennipman, *Doelinden en criteria der economische politiek*, in de bundel *Welvaartstheorie en economische politiek*, 1977.

20) Een scheidslijn die tijdens de behandeling van het Europees Sociaal Handvest in de Tweede Kamer op 5 april 1978 door Roethof (PvdA) als „discriminerend en grievend” werd betiteld.

21) E.P. Jong, Over stakingsrecht, ambtenaren en bezuinigingen, *Sociaal Maandblad Arbeid*, juni 1978, nr. 6, blz. 383.

22) C. Gruis e.a., *Handleiding tot het ambtenarenrecht*, hfst. III.

pen in de arbeidsverhoudingen binnen de overheidssector tot een realiteit gemaakt. Het besluit van het Openbaar Ministerie om niet tot een strafrechtelijke vervolging over te gaan 23) en vooral het uitblijven van disciplinaire maatregelen binnen de betrokken overheidsdiensten en -bedrijven rechtvaardigen de conclusie van een de facto erkenning van het stakingsrecht voor ambtenaren. Het wachten is slechts op een wettelijke regeling welke dit stakingsverbod transformeert in de wettelijke plicht tot het in acht nemen van de nodige beginselen van zorgvuldigheid bij het uitoefenen van het stakingsrecht 24). Deze ontwikkelingen noodzaken m.i. de overheid om aan het vrijblijvend overleg in de CC een meer wezenlijke inhoud te geven.

De apo en het vakbondsbeleid

Met de introductie van de apo als onderhandelings-item zijn de vakorganisaties in Nederland een principieel andere koers gaan varen dan voorheen. De sterke betrokkenheid bij en de verantwoordelijkheid voor het sociaal-economische beleid in Nederland vanaf 1945, gebaseerd op de „vrijblijvende” keynesiaanse politiek van creatie van arbeidsplaatsen door middel van stimulering van de effectieve (investerings)vraag, heeft plaatsgemaakt voor een betrokkenheid die is gebaseerd op het maken afspraken omtrent de ontwikkeling van de werkgelegenheid zowel in kwantitatieve als in kwalitatieve zin. De „deus ex machina” is vervangen door de „deus ex contractu”.

De vakorganisaties voor het overheidspersoneel, m.n. de ABVA en de KABO zullen, genooddakt door politieke, maatschappelijke en publicitaire ontwikkelingen, hun koers binnen het vaarwater van de FNV moeten vinden. Vanzelf komt men dan weer voor de vraag hoe de apo-gedachte te vertalen is voor de publieke sector? De berichten wijzen erop dat de vakorganisaties van het overheidspersoneel niet bijster geporteerd zijn voor de overheids-apo vanwege het vermoede gevaar van „dubbel pakken”; enerzijds inleveren ten behoeve van de apo, anderzijds inleveren via de bezuinigingen op de begrotingen 25). Aldus dreigt het apo-beleid van de vakorganisaties voor het overheidspersoneel, evenals de inkomensvorming voor het overheidspersoneel, endoogen te worden aan het apo-beleid zoals dat in de particuliere sector wordt gevoerd. Wordt daar gematigd in de reële loonsfeer, dan vindt dit automatisch zijn vertaling in de inkomensvorming in de publieke sector via het trendmechanisme. Vervolgens zal men dan voor de aldus ontstane extra ruimte binnen de begrotingen tot afspraken betreffende de werkgelegenheid proberen te komen 26).

Naar mijn mening kan geen enkele vakorganisatie van welke signatuur dan ook zich op een dergelijke passieve wijze afmaken van de principiële en politieke keuze welke met de apo is gemoeid, zonder zich zelf daarmee een bewijs van onvermogen te geven wanneer het gaat om het aandragen van mogelijke oplossingen voor de werkgelegenheidsproblematiek van deze tijd. Bovendien gaat deze trendmatige benadering van het te voeren apo-beleid wederom uit van een te eng apo-begrip, n.l. met het accent op het behoud van de kwantiteit der arbeidsplaatsen. Dit, terwijl juist in de publieke sector behoefte is aan een concretisering van de apo-gedachte, vooral m.b.t. de werkgelegenheid in kwalitatief opzicht. Het terugbrengen van de apo-gedachte tot louter arbeidsplaatsengaranties miskent de essentie van de koerswijziging van de Nederlandse vakbeweging sinds de publikatie van de industriebondnota *Vijf jaar voor kwaliteit* eind 1976.

Samenvatting en conclusies

In het voorgaande heb ik betoogd dat er juist bij de overheid grote behoefte is aan de totstandkoming van een apo. Vooral vanuit het oogpunt van de bevordering van de

werkgelegenheid in kwalitatief opzicht, maar daarnaast en zeker niet minder belangrijk, om bestaande arbeidsplaatsen veilig te stellen en om aan de nijpende behoefte aan personeelsuitbreiding in bepaalde takken van overheidsdiensten tegemoet te komen. Voorts heb ik geprobeerd aan te tonen dat een passieve houding ten aanzien van de overheids-apo, berust op onhoudbare vooronderstellingen en een te beperkt apo-concept. Bovendien zijn, ook uit beleidsmatig oogpunt, de vakorganisaties voor het overheidspersoneel verplicht om te proberen de apo-gedachte binnen hun sector te verwezenlijken.

Blijven over de staatsrechtelijke bezwaren die men bij dit streven opwerpt. We hebben gezien dat de eenzijdige bevoegdheid van de overheid tot het vaststellen van de arbeidsvoorwaarden van haar personeel in de praktijk van het overleg binnen de CC geen beletsel is om tot min of meer harde afspraken te komen. Afspraken die weliswaar de juridische kracht van een cao ontberen, maar waarvan de dwang tot nakoming voortkomt uit dezelfde wens van beide partijen tot een collectieve regeling. Dit wordt nog versterkt onder invloed van de ontwikkelingen m.b.t. het stakingsrecht van ambtenaren en de in het recente verleden gebleken actiebereidheid bij het overheidspersoneel. De praktijk van het CC-overleg laat de ministeriële verantwoordelijkheid en de bevoegdheden van het parlement onverlet. Tevens is reeds eerder 26) aangetoond dat de eenzijdigheid van de door de overheid vastgestelde rechtspositie allerminst dwingend door de Grondwet wordt voorgeschreven.

Samenvattend kan men zeggen dat:

- de praktijk van het CC-overleg meer en meer in de richting gaat van werkelijke onderhandelingen omtrent arbeidsvoorwaarden, vergelijkbaar met het overleg in het particuliere bedrijfsleven;
- de Grondwet geen beletsel hoeft te vormen voor de totstandkoming van een wettelijke regeling waarin de centrales van het overheidspersoneel werkelijke onderhandelingsbevoegdheid wordt toegekend;
- die bevoegdheid een eerste voorwaarde is voor het afsluiten van een apo bij de overheid.

De conclusie ligt voor de hand. Indien de vakorganisaties van het overheidspersoneel adequaat wensen in te spelen op de apo-gedachte, dan dienen zij primair te streven naar wijzigingen in de overlegbepalingen in de Ambtenarenwet 1929 en de diverse ambtenarenreglementen, zodanig dat hen een daadwerkelijk onderhandelingsrecht wordt toegekend; een recht op vrije collectieve onderhandelingen waar ook het Europees Sociaal Handvest van uitgaat. Naar mijn mening behoeft daarbij geen sprake te zijn van een confrontatie tussen het collectieve arbeidsrecht enerzijds en het staatsrecht anderzijds. Integendeel, de ministeriële verantwoordelijkheid als pijler van ons democratisch staatsbestel blijft recht overeind. Ook op het budgetrecht wordt aldus formeel geen inbreuk gemaakt. Dit recht zal echter moeten worden gebruikt met inachtneming van de akkoorden tussen de minister en de centrales van het overheidspersoneel. Op deze wijze gehanteerd en in combinatie met een verdere delegatie van bevoegdheden en het vooraf aangeven van de begrotingsruimte (met een zekere onderhandelingsmarge) voor de uitgaven ten

23) Besluit van 27 juni 1978 van de vijf procureurs-generaal, o.a. gemotiveerd met „Ter voorkoming van escalatie”.

24) Bij de behandeling van het Europees Sociaal Handvest in de Tweede Kamer, op 4 en 5 april jl. wensten de regering en de meerderheid van het parlement m.b.t. de ambtenaren een voorbehoud te maken bij de toepassing van art. 6 lid 4, in afwachting van een nadere wettelijke regeling van het ambtenarenstakingsrecht. Wel werd een motie-De Voogd (VVD) aangenomen waarin de regering wordt opgedragen voor 1 januari 1980 tot een dergelijke regeling te komen.

25) *De Volkskrant*, 23 augustus 1978 over de ABVA-brief aan de FNV, betreffende de reactie op *Bestek '81*.

26) P. Rehorst, *De grondwet en de ambtelijke rechtspositie*, *Sociaal Maandblad Arbeid*, 1975, blz. 141 e.v.

behoefte van het overheidspersoneel, zal dit leiden tot een verrijking van het moderne collectieve arbeidsrecht.

Betekent dit, dat in afwachting van een dergelijke wetswijziging de vakorganisaties van het overheidspersoneel „in de strijd om meer zeggenschap over de werkgelegenheid ” 27) aan de kant kunnen en moeten blijven staan? Allerminst. Ook binnen het gegeven wettelijke kader bestaan er voldoende mogelijkheden om de apo-gedachte bij de overheid meer inhoud te geven. Wel zal men zich hierbij wegens het vooralsnog ontbreken van de (wettelijke) onderhandelingsbevoegdheid vooral moeten richten op het vormgeven van de informatie en procedurele aspecten van de apo.

In dit opzicht kan men stellen dat de vakorganisaties van het overheidspersoneel zelfs een gunstiger positie hebben dan hun zuster-organisaties in het particuliere bedrijfsleven. Daar beperkt het contact tussen werkgevers- en werknemers-organisaties zich doorgaans tot het jaarlijkse cao-overleg. Bij de overheid kent men daarentegen een in de wet verankerde, redelijk uitgewerkte overlegstructuur. In dit kader zijn van belang de Centrale Commissie en de Bijzondere Commissie (BC) voor het overleg op gedecentraliseerd niveau. De onderwerpen waarover de minister van Binnenlandse Zaken de centrales van het overheidspersoneel moet horen alvorens hij beslist, zijn voor de CC „de aangelegenheden van algemeen belang voor de rechtstoestand van de ambtenaren met inbegrip van de algemene regels volgens welke het personeelsbeleid zal worden gevoerd”, en voor de BC „de aangelegenheden van algemeen belang voor de bijzondere rechtstoestand dier ambtenaren en/of de bijzondere regels volgens welke het personeelsbeleid zal worden gevoerd”.

Dat de werkgelegenheid een onderwerp is in bovengenoemde zin, is wel duidelijk. Allereerst kan men dit afleiden uit de

praktijk van het overleg, terwijl daarnaast ook de teksten van diverse ministeriële circulaire's ondubbelzinnig in deze richting wijzen, waarvan met name genoemd moet worden het recente rondschrĳven van minister Wiegel inzake het overleg met de vakorganisaties bij reorganisaties 28).

Welnu, waarom in het kader van het apo-streven dan niet gekomen tot een frequent arbeidsplaatsenoverleg binnen de bestaande overlegstructuur? Zowel op CC- als op BC-niveau bestaat hĳeraan behoefte en is het wettelijk kader aanwezig. M.b.t. het centraal overleg bestaat tevens de mogelijkheid tot het instellen van een vaste werkgroep ter voorbereiding en/of uitwerking van dit arbeidsplaatsenoverleg binnen de CC. Van een dergelijk overleg kan m.i. een sterk informatieverwervende en -verwerkende invloed uitgaan, waardoor de vakorganisaties een meer preventief arbeidsplaatsenbeleid zullen kunnen voeren. Bovendien zal een vaste werkgroep initiatieven kunnen nemen en voorstellen kunnen doen inzake verdergaande bevoegdheden van de centrales van het overheidspersoneel in het formatie- en arbeidsplaatsenbeleid van de overheid. Gedachtenspinsels als het in een vroeg stadium betrekken van de vakorganisaties bij de opstelling van de diverse begrotingen m.b.t. hun personele consequenties, zullen dan een meer serieuze kans krijgen om op hun realiteitswaarde te worden getoetst 29).

S.M. Bartman

27) J. den Uyl, t.a.p., blz. 19.

28) Rondschrĳven van 13 februari 1978, *Onderwerpen van overleg bij reorganisaties en dergelijke*, nr. AB78/UI66.

29) Vgl. H.J. van de Braak, *Verzorgingstaal en overheidspersoneel*, ESB, 2 augustus 1978, blz. 783.

Vacatures

Functie: Blz.:

ESB van 13 september

Wetenschappelijk medewerker(ster) bij de sectie Algemene economie van de vakgroep economie in de Juridische Faculteit van de Erasmus Universiteit Rotterdam	931
Kwantitatief econoom (m/v) voor het bureau Onderzoek en Statistiek van de afdeling Economische Aangelegenheden van het Openbaar Lichaam Rijnmond	941
Stafmedewerker(ster) voor Het Nederlands Instituut voor Vredesvraagstukken te 's-Gravenhage	942
Beleidsmedewerker (mnl./vrl.) t.b.v. de Directie Musea, Monumenten en Archieven, Hoofdafdeling Musea, Afdeling Beleidsontwikkeling Musea voor het Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk	943
Wetenschappelijk medewerker (mnl./vrl.) voor het Economisch Instituut/Centrum voor onderzoek van de economie van de publieke sector in de Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Rijksuniversiteit te Leiden	943
Econoom en Juristen (mnl./vrl.) bij het Directoraat-Generaal Economie en Financiën van het Ministerie van Defensie	944
Wetenschappelijk medewerker macro-economie bij de faculteit der Economische Wetenschappen vakgroep Macro-Economie van de Erasmus Universiteit Rotterdam	944
Administratieve organisatiedeskundige voor de Bedrijfsvereniging voor het Bakkersbedrijf te Groningen	II
Bibliothecaris/hoofd literaturoordienst voor het Interuniversitair Instituut Bedrijfskunde te Delft	III
Bedrijfseconoom (management-informatie) voor het Gemeenschappelijk Administratiekantoor te Amsterdam	IV

Functie: Blz.:

ESB van 20 september

Bedrijfseconoom (m./v.) voor de vakgroep Kosten- en Winstbepalingsvraagstukken aan de faculteit der Economische Wetenschappen van de Erasmus Universiteit Rotterdam	955
Macro-economisch onderzoeker (m./v.) voor de vakgroep Macro-economische Politiek aan de faculteit der Economische Wetenschappen van de Erasmus Universiteit Rotterdam	959
Vervoerseconoom voor het Raadgevend Bureau Van der Wolf BV te Rotterdam	967
Medewerk(st)er beleidsplanning bij de afdeling financiën van de gemeente-secretarie te Voorburg	967
Medewerker bij de centrale boekhouding der gemeentebedrijven van de gemeente Den Helder	968
Wetenschappelijk (hoofd) medewerker(ster) voor de vakgroep Openbare Financiën en Belastingrecht aan de Faculteit der Economische Wetenschappen van de Erasmus Universiteit Rotterdam	968
Chef studiedienst (m./v.) voor de hoofdafdeling Statistiek van Onderwijs en Wetenschappen van het Centraal Bureau voor de Statistiek	II
Beleidsmedewerker internationaal handelsverkeer (m./v.) t.b.v. het Directoraat-Generaal voor de Industrie van het Ministerie van Economische Zaken	II
Hoofddocumentalist/medewerker automatisering (m./v.) t.b.v. de Directie voor de Economische Voorlichting en Exportbevordering van het Ministerie van Economische Zaken	II
Bedrijfseconoom voor de afdeling financieel-economische zaken van Nestlé Nederland BV te Amsterdam	III
Pas afgestudeerde bedrijfseconoom of bedrijfskundige voor de Ennia Verzekeringsgroep	IV

Determinanten van de wekelijkse arbeidsduur in Nederland

DRS. J.J. SIEGERS*

In onderstaand artikel is op basis van de uitkomsten van de Arbeidskrachtentelling 1973 onderzocht in hoeverre de wekelijkse arbeidsduur van respectievelijk mannen, gehuwde vrouwen en niet-gehuwde vrouwen in Nederland afhankelijk is van leeftijd, opleiding, beroep, bedrijfssector en positie in het bedrijf. Het blijkt dat in het algemeen deze factoren ieder afzonderlijk een significante bijdrage leveren aan de verklaring van de variantie in de arbeidsduur.

De gehanteerde methode van onderzoek

De in het onderstaande toegepaste methode is die van de meervoudige lineaire regressierekening. De gebruikte regressievergelijking heeft de volgende gedaante:

$$D = b_0 + \sum_j b_{1,j} X_{1,j} + \sum_k b_{2,k} X_{2,k} + \dots + \sum_z b_{n,z} X_{n,z}$$

waarbij:

D = arbeidsduur
 $X_1 \dots X_n$ = verklarende variabelen
 $b_1 \dots b_n$ = regressiecoëfficiënten.

De verklarende variabelen zijn in de regressievergelijking opgenomen in de vorm van series dummyvariabelen. Elke dummyvariabele neemt de waarde één aan bij aanwezigheid van een bepaald kenmerk en de waarde nul bij afwezigheid ervan. Ter illustratie het volgende voorbeeld. De verklarende variabele „bedrijfssector” wordt in de regressievergelijking gerepresenteerd door een serie van drie dummyvariabelen: S1, S2, en S3. Wanneer de betrokken respondent werkzaam is in de primaire sector, dan verkrijgt de dummyvariabele S1 de waarde één en worden S2 en S3 gelijk gesteld aan nul. Wanneer de respondent werkzaam is in de secundaire sector, dan verkrijgt S2 de waarde één en worden S1 en S3 gelijk gesteld aan nul. Wanneer de respondent werkzaam is in de tertiaire sector, dan verkrijgt S3 de waarde één en worden S1 en S2 gelijk gesteld aan nul. De respondenten worden op deze wijze uitputtend over de drie door de dummyvariabelen beschreven categorieën verdeeld.

Ter vermindering van een volkomen, lineaire meervoudige correlatie tussen de dummyvariabelen onderling binnen elke serie dummyvariabelen worden de referentiecategorieën $X_{1,1} \dots X_{n,1}$ niet in de regressievergelijking opgenomen 1). In het gegeven voorbeeld betekent dit, dat S1 uit de regressievergelijking wordt weggelaten. Iedere regressiecoëfficiënt vormt dan een schatting van het verschil in arbeidsduur tussen een respondent die zich bevindt in de categorie die de bijbehoren-

de dummyvariabele aangeeft en een respondent in de referentiecategorie van de betrokken serie dummyvariabelen 2).

De gevonden regressiecoëfficiënten maken het mogelijk „gecorrigeerde” arbeidsduren te berekenen, die corresponderen met de onderscheiden dummyvariabelen 3). Een gecorrigeerde arbeidsduur geeft een schatting van de arbeidsduur voor de de categorie respondenten die door de betrokken dummyvariabele wordt beschreven — bijvoorbeeld respondenten werkzaam in de primaire sector — wanneer deze respondenten binnen de andere series dummyvariabelen — zoals leeftijd, positie in het bedrijf en dergelijke — zouden zijn verdeeld als de gehele steekproef. De gevolgde procedure leidt ertoe, dat bij de gecorrigeerde arbeidsduren is gecontroleerd voor intercorrelatie tussen de verklarende variabelen. De verschillen tussen de ongecorrigeerde cijfers worden wel bruto verschillen genoemd; die tussen de gecorrigeerde cijfers netto verschillen.

De significantie van de verschillen tussen de gecorrigeerde arbeidsduren is bepaald met behulp van de t-toets. Als var_i de variantie van coëfficiënt b_i is, var_j de variantie van coëfficiënt b_j en covar_{ij} de covariantie van beide coëfficiënten, dan geldt 4):

$$t_{b_i - b_j} = (b_i - b_j) / \sqrt{\text{var}_i + \text{var}_j + \text{covar}_{ij}}$$

De significantie van de respectieve netto bijdragen die de verklarende variabelen (in de regressievergelijking gerepresenteerd door de onderscheiden series dummyvariabelen) leveren aan de reductie van de te verklaren variantie van de arbeidsduur, is vastgesteld aan de hand van de F-toets 5).

* Wetenschappelijk medewerker bij de afdeling Macro-economie van het Economisch Instituut van de Rijksuniversiteit te Utrecht. De gehanteerde data werden, met toestemming van het CBS, verkregen van het Steinmetzarchief te Amsterdam. De schrijver dankt Ir. B.H.G.M. Grubben voor de door hem verstrekte informatie en Drs. H. Fiolet en H. Schrik voor hun adviezen omtrent het werken met het omvangrijke databestand. Tevens is hij Prof. Dr. C. de Galan erkentelijk voor zijn commentaar op een eerdere versie van dit artikel. De regressierekening werd uitgevoerd met behulp van de computer van het ACCU te Utrecht.

1) D.B. Suits, Use of dummy variables in regression equations, *Journal of the American Statistical Association*, 1957, blz. 549.

2) W. G. Bowen en T. A. Finegan, *The economics of labor force participation*, Princeton, N. J., blz. 642; A. S. Goldberger, *Econometric theory*, New York, 1964, blz. 227.

3) W. G. Bowen en T. A. Finegan, Educational attainment and labor force participation, *American Economic Review*, 1966, (Papers and Proceedings), blz. 581-582; Bowen en Finegan, o.c. 1969, blz. 642-644; E. Melichar, Least-squares analysis of economic survey data, *Proceedings of the Business and Economic Statistics Section*, American Statistical Association, 1965, blz. 375; F.M. Andrews, J.N. Morgan, J.A. Sonquist en L. Klem, *Multiple classification analysis*, Ann Arbor, tweede herziene druk, 1973, blz. 46-47.

4) Zie bijvoorbeeld H. Theil, On the estimation of relationships involving qualitative variables, *American Journal of Sociology*, 1970, blz. 110.

5) Goldberger, o.c., blz. 176-177.

Tabel 1. De wekelijkse arbeidsduur in Nederland, 1973 a)

Verklarende variabelen	Mannen		Gehuwde vrouwen		Niet-gehuwde vrouwen	
	Ongecorrigeerde arbeidsduur	Gecorrigeerde arbeidsduur	Ongecorrigeerde arbeidsduur	Gecorrigeerde arbeidsduur	Ongecorrigeerde arbeidsduur	Gecorrigeerde arbeidsduur
Leeftijd						
15-<20	42,5	43,6	36,7	38,5	40,6	40,4
20-<25	43,6	44,8	34,5	36,6	40,4	40,5
25-<30	44,4	45,3	32,5	33,4	39,5	39,8
30-<35	45,4	45,6	28,8	28,4	38,7	38,8
35-<40	45,7	45,6	29,8	28,9	39,1	39,4
40-<45	46,3	45,9	31,6	29,9	38,6	38,5
45-<50	46,1	45,5	33,3	31,3	38,7	38,8
50-<55	46,1	45,1	33,8	32,6	37,7	37,2
55-<60	45,9	44,7	31,2	29,5	36,0	35,5
60-<65	44,6	42,7	38,3	35,1	33,8	34,2
		F = 43,95**		F = 23,65**		F = 24,45**
Opleiding						
Basis/lager	45,5	45,3	32,9	32,5	39,2	39,2
Uitgebreid lager, algemeen vormend	44,1	45,0	34,6	33,9	40,3	40,1
Uitgebreid lager, beroeps	45,8	45,4	33,0	31,6	40,7	40,2
Middelbaar, algemeen vormend	43,9	44,5	32,7	32,9	40,5	40,5
Middelbaar, beroeps	45,6	45,3	32,1	33,2	40,1	40,7
Semi-hoger	40,9	42,8	27,4	30,9	37,2	38,5
Hoger	44,4	45,4	27,9	30,6	38,3	39,4
		F = 31,70**		F = 3,56**		F = 19,73**
Beroep						
Wetenschappelijke en andere vakspecialisten en kunstenaars	42,0	43,9	27,9	30,6	38,3	39,4
Beleidsvoerende en hogere leidinggevende functies	47,9	47,8	49,4	47,7	47,4	47,3
Administratieve functies	41,7	43,6	32,3	32,6	40,1	39,8
Commerciële functies	49,9	47,2	39,7	34,7	40,8	41,7
Dienstverlenende functies	47,7	47,1	29,8	30,8	38,2	38,2
Agrarische beroepen, vissers en dergelijke	58,5	46,6	39,7	36,9	48,9	45,5
Ambachts-, industrie- en transportberoepen en verwante functies	43,3	44,9	33,5	34,0	40,5	40,4
		F = 137,44**		F = 11,65**		F = 17,73**
Bedrijfssector						
Primair	59,2	51,0	37,5	23,9	46,6	39,6
Secundair	43,2	44,4	34,1	34,2	40,3	39,8
Tertiair	44,7	44,8	31,9	32,2	39,5	39,7
		F = 104,90**		F = 7,95**		F = 0,08
Positie in het bedrijf						
Zelfstandig, met personeel	57,2	55,2	45,6	45,4	52,3	53,7
Zelfstandig, zonder personeel	59,8	55,7	41,1	42,4	46,1	47,5
Meewerkend gezinslid	56,5	52,7	45,8	46,8	46,4	44,5
In loondienst	42,9	43,4	29,8	29,6	39,4	39,4
		F = 2570,00**		F = 225,48**		F = 93,65**
Gemiddelde arbeidsduur	45,1	45,1	32,4	32,4	39,7	39,7
R ²		0,369		0,220		0,114
F		897,16**		47,71**		34,85**
N	38.983	38.983	4.426	4.426	7.071	7.071

a) Het normale aantal in het hoofdberoep gewerkte uren per week van degenen die gewoonlijk een beroep uitoefenen en dat ook deden in de verslagweek. Voor de F-waarden geldt: ** = significant op 1%-niveau, * = significant op 5%-niveau.

De gebruikte data

De regressie-analyse is toegepast op de gegevens die werden verkregen bij de door het CBS uitgevoerde *Arbeidskrachten-telling 1973* (6). Voor een uitgebreide beschrijving en methodologische verantwoording van de arbeidskrachten-telling wordt naar elders verwezen (7). De onderhavige analyse maakt gebruik van de gegevens van 50.480 respondenten die gewoonlijk een beroep uitoefenen (8) en dat ook deden in de verslagweek en waarvoor gegevens omtrent geslacht, leeftijd, opleiding, beroepsgroep, bedrijfssector, positie in het bedrijf, wekelijkse arbeidsduur en — wat betreft de vrouwen — burgerlijke staat bekend zijn.

De gegevens omtrent beroepsgroep, bedrijfssector en positie in het bedrijf hebben betrekking op de in het hoofdberoep uitgeoefende werkzaamheden. De onderzochte arbeidsduur is het normale aantal (9) in het hoofdberoep gewerkte uren per week. Bij de regressie-analyse is gebruik gemaakt van een door het CBS geconstrueerde wegingsfactor ten einde te bewerkstelligen, dat de verdeling van de respondenten naar woongebied, leeftijd en geslacht niet door non-response wordt vertekend (10).

De invloed van de verklarende variabelen

Mannen

Blijkens de gegevens die onderaan in tabel 1 zijn vermeld,

bedraagt de gemiddelde wekelijkse arbeidsduur bij de mannen 45,1 uur. Op basis van de — voor het aantal vrijheidsgraden gecorrigeerde — gekwadrateerde correlatiecoëfficiënt R^2 kan worden geconcludeerd, dat de in de regressievergelijking opgenomen variabelen tezamen 37% van de variantie van de arbeidsduur verklaren. Bij deze betrekkelijk geringe mate van verklaring moet in aanmerking worden genomen, dat de

6) De gehanteerde gegevens vormen een steekproef van één op twee uit het door het Steinmetzarchief van het CBS verkregen databestand. Dit bestand omvat alle respondenten, maar geeft van elke respondent slechts een beperkt aantal kenmerken.

7) A. Corpeleijn, *Arbeidskrachten-telling 1973, Sociale Maandstatistiek*, april 1975. Er zij op gewezen, dat de arbeidskrachten-telling geen betrekking heeft op personen wonend in inrichtingen en tehuizen en op de varende en rijdende bevolking; zie Corpeleijn, o.c., blz. 185.

8) Dat wil zeggen dat degenen die part-year werkten buiten beschouwing zijn gelaten. Er zij op gewezen dat de full-year, part-time werkenden wel in de analyse zijn betrokken. Zie voor de begrippen full- versus part-year en full- versus part-time H.J. van de Braak, *Arbeidsmarkt en uitzendorganisatie*, in: W. Albeda, H. J. van de Braak en G. M. J. Veldkamp, *Uitzendarbeid: ontwikkeling en ontwikkeling*. Rotterdam, 1972, blz. 6-7, alsmede de daardoor vermelde literatuur en J. Hallaire, *Part-time employment*, Parijs, 1968, blz. 10, 15 en 100.

9) Dus niet het feitelijke aantal in de verslagweek gewerkte uren, dat (door overwerk) groter kan zijn dan het normale aantal of (door ziekte, verlof, staking e.d.) kleiner kan zijn.

10) Corpeleijn, o.c., blz. 199.

uitgevoerde regressie betrekking heeft op individuele waarnemingen. Zoals bekend moet in dergelijke gevallen rekening worden gehouden met veel lagere waarden van de correlatiecoëfficiënt dan bij berekeningen op basis van gegroepde gegevens 11). De gevonden correlatiecoëfficiënt is overigens blijkens de F-waarde van 897,16 ruimschoots significant. De bij de afzonderlijke verklarende variabelen weergegeven F-waarden laten zien, dat elke van de opgenomen variabelen een significante netto bijdrage levert aan de verklaring van de variantie van de arbeidsduur.

Zowel de ongecorrigeerde als de gecorrigeerde arbeidsduur vertonen een zeer vlak verlopend parabolisch verband met de leeftijd: na een geleidelijke en geringe stijging vanaf de jongste leeftijdscategorie tot aan de categorie van 40 tot 45 jaar volgt een geleidelijke en geringe daling 12). Hierbij zij aangetekend, dat tussen de leeftijdsgrenzen van 30 en 50 jaar de verschillen in arbeidsduur tussen de onderscheiden leeftijdscategorieën niet significant zijn 13). Een mogelijke verklaring voor de wat kortere arbeidsduur van degenen in de jongste leeftijdscategorieën biedt het feit, dat zij waarschijnlijk relatief meer tijd besteden aan het volgen van een opleiding dan degenen in de oudere leeftijdscategorieën. Een verklaring voor de afnemende arbeidsduur bij de oudste leeftijdscategorieën kan worden gevonden in het negatieve verband tussen leeftijd en gezondheidstoestand 14). Bovendien kennen een aantal cao's, zoals die voor de grafici en de ambtenaren, een kortere werkweek voor personen die ouder zijn dan 55 jaar.

Een nadere analyse van de regressie-uitkomsten leert, dat het verschil tussen de ongecorrigeerde en de gecorrigeerde arbeidsduren vrijwel volledig wordt veroorzaakt door het opnemen in de regressievergelijking van de verklarende variabele „positie in het bedrijf”. Het verband tussen leeftijd en ongecorrigeerde arbeidsduur weerspiegelt blijkbaar voor een deel het feit, dat er een positief verband bestaat tussen leeftijd en het werkzaam zijn als zelfstandige, welke laatste categorie blijkens de cijfers uit tabel I wordt gekenmerkt door een relatief lange arbeidsduur 15).

Van de arbeidsduren bij de onderscheiden onderwijs-categorieën 16) wijken bij de ongecorrigeerde cijfers slechts die van de categorieën middelbaar algemeen vormend onderwijs en semi-hoger onderwijs en bij de gecorrigeerde cijfers slechts die bij de categorie semi-hoger onderwijs meer dan één uur af van de gemiddelde arbeidsduur. De oorzaak van het feit, dat er ondanks de geringe omvang van de verschillen toch nog 13 van de 21 significant zijn, moet worden gezocht in het grote aantal waarnemingen waarop de regressie-analyse is toegepast. Een gegeven significantieniveau wordt immers eerder overschreden naarmate het aantal waarnemingen groter is. Voor zover er een positief verband bestaat tussen het opleidingsniveau en het potentiële arbeidsinkomen per tijds-eenheid, vertonen de cijfers uit tabel I noch een overwicht van het positieve substitutie-effect (een hogere prijs voor een uur werken betekent een hogere prijs voor vrije tijd waardoor de vraag naar vrije tijd afneemt, dat wil zeggen het aanbod van arbeid toeneemt) noch een overwicht van het negatieve inkomenseffect (uitgaande van een gegeven arbeidsaanbod betekent een hogere prijs voor een uur werken een groter inkomen en derhalve een grotere vraag naar goederen, waaronder vrije tijd 17), dat wil zeggen een kleiner arbeidsaanbod 18).

De verschillen in arbeidsduur tussen de onderscheiden beroepsgroepen 19) zijn bij de gecorrigeerde cijfers minder geprononceerd dan die bij de ongecorrigeerde. In beide gevallen laat de administratieve beroepsgroep de kortste arbeidsduur zien, waarbij moet worden aangetekend, dat de arbeidsduur van deze beroepsgroep bij de gecorrigeerde uren-tallen niet significant verschilt van die van de categorie van wetenschappelijk personeel en andere vakspecialisten en kunstenaars.

Van de ongecorrigeerde arbeidsduren is die bij de agrarische beroepen en vissers veruit de langste. Wanneer echter wordt gecorrigeerd voor de intercorrelatie van de factor

beroepsgroep met de overige in de regressie opgenomen verklarende variabelen, dan komt de langste arbeidsduur voor rekening van de categorie van de beleidvoerende en hogere leidinggevende functies. Daarna volgt de arbeidsduur van de beroepsgroep van de commerciële functies, die overigens niet significant verschilt van die van de agrarische beroepen en vissers 20).

Blijkens de cijfers uit tabel I kent de primaire sector 21) veruit de langste arbeidsduur. Het verschil tussen de arbeidsduur in de primaire sector enerzijds en die in de secundaire en tertiaire sector anderzijds (dat bij de ongecorrigeerde uren-tallen ongeveer vijftien uur bedraagt), is bij de gecorrigeerde uren-tallen teruggelopen tot ongeveer 6,5 uur. Deze reductie komt hoofdzakelijk voor rekening van het opnemen in de regressievergelijking van de factor „positie in het bedrijf”. Alle verschillen in gecorrigeerde arbeidsduur tussen de sectoren onderling zijn significant; het verschil in gecorrigeerde arbeidsduur tussen de secundaire en de tertiaire sector moet echter als verwaarloosbaar klein worden aangemerkt.

Met betrekking tot de factor *positie in het bedrijf* geven zowel de ongecorrigeerde als de gecorrigeerde cijfers aan, dat zelfstandigen en meewerkende gezinsleden een veel langere arbeidsduur kennen dan degenen die in loondienst werkzaam zijn. Bij de ongecorrigeerde uren-tallen zijn de verschillen in arbeidsduur tussen de betreffende twee categorieën overigens aanzienlijk groter dan bij de gecorrigeerde uren-tallen. Bij de laatste ligt de arbeidsduur van de zelfstandigen en van de meewerkende gezinsleden respectievelijk ruim 25% en ruim 20% boven die van degenen die in loondienst werkzaam zijn. Alle verschillen in gecorrigeerde arbeidsduur tussen de onderscheiden categorieën zijn significant.

Gehuwde vrouwen

De gemiddelde wekelijkse arbeidsduur bedraagt bij de gehuwde vrouwen 32,4 uur. De in de regressievergelijking opgenomen variabelen verklaren te zamen 22% van de variantie van de arbeidsduur. Eén van de oorzaken van het feit dat

11) Zie bijvoorbeeld W.S. Robinson, *Ecological correlations and the behavior of individuals*, *American Sociological Review*, 1950.

12) Vergelijk ook J. Heckman, *New methods of estimating household labor supply and consumer demand functions*, in: J. Heckman, *Three essays on the supply of labor and the demand for goods*, ongepubliceerde dissertatie, Princeton University, Princeton, 1971, blz. 24.

13) Wanneer hierna van significantie zonder nadere aanduiding wordt gesproken, is steeds een overschrijdingskans van maximaal 5% aangehouden.

14) Zie bijvoorbeeld CBS, *De leefsituatie van de Nederlandse bevolking 1974, deel 1. Kerncijfers*. Den Haag, 1975, blz. 72.

15) Gezien het feit, dat de categorie van de meewerkende gezinsleden bij de mannen slechts 1% omvat van de in beschouwing genomen mannelijke beroepsbevolking, speelt zij in dit verband geen rol van betekenis.

16) De onderwijs-categorieën werden verkregen door een combinatie van het hoogst bereikte diploma algemeen vormend onderwijs met het hoogst bereikte diploma beroepsonderwijs. Zie onder meer CBS, *14e algemene volkstelling, 28 februari 1971, Serie C. Deel 3. Onderwijsclassificaties*, Voorburg, 1971; CBS, *14e algemene volkstelling, 28 februari 1971, Systematische onderwijsindeling*, Voorburg, 1971.

17) Mits vrije tijd een normaal goed is.

18) Zie voor beide effecten bijvoorbeeld E.D. Kalachek, *Labor markets and unemployment*, Belmont, 1973, blz. 9-10.

19) De gehanteerde indeling in beroepsgroepen is gebaseerd op CBS, *14e algemene volkstelling, 28 februari 1971, Systematische beroepsindeling*, Voorburg, 1971. Vergelijk voor de hier gegeven resultaten omtrent de wekelijkse arbeidsduur naar beroepsgroep ook N.K. Tandan, *Workers with long hours*, Ottawa, 1972, blz. 26-27.

20) Met uitzondering van de verschillen waarvan in de hoofdttekst is aangegeven dat zij niet significant zijn, zijn alle verschillen in gecorrigeerde arbeidsduur tussen de onderscheiden beroepsgroepen significant.

21) Voor de indeling in drie bedrijfssectoren zie CBS, *Standaardbedrijfsindeling (S.B.I. 1970)*. A. Systematische bedrijfsindeling, Voorburg, 1970, in combinatie met J. J. Siegers, *Ontwikkelingen op lange termijn in de verdeling van de beroepsbevolking over de grote bedrijfstakken*, *ESB*, 23 november 1977, blz. 1158-1159.

dit percentage lager ligt dan bij de mannen, is naar alle waarschijnlijkheid het ontbreken in de regressie-analyse van de variabele „aanwezigheid van jonge kinderen in het gezin”. In het hier gehanteerde databestand zijn omtrent deze variabele geen gegevens voorhanden. Er zijn aanwijzingen, dat de aanwezigheid van jonge kinderen in het gezin niet alleen een belangrijke rol speelt bij de beslissing van de vrouw of zij al dan niet betaalde arbeid zal gaan verrichten (22), maar eveneens belangrijk is bij de beslissing hoeveel uur per week zij zal gaan werken (23). De gevonden correlatiecoëfficiënt is blijkens de bijbehorende F-waarde overigens ruimschoots significant. Dit geldt eveneens met betrekking tot de afzonderlijke netto bijdragen aan de verklaring van de variantie van de arbeidsduur.

Evenals bij de mannen verloopt bij de gehuwde vrouwen het verband tussen *leeftijd* en arbeidsduur zowel bij de ongecorrigeerde als bij de gecorrigeerde cijfers parabolisch. Er zijn echter twee verschillen met de situatie bij de mannen: er is sprake van een dal- in plaats van een bergparabool en de afwijking van een lineair verband is veel geprononceerder. Het verschil tussen de ongecorrigeerde en de gecorrigeerde urentallen komt evenals bij de mannen hoofdzakelijk voor rekening van het opnemen in de regressievergelijking van de verklarende variabele „positie in het bedrijf”.

Het verloop van het verband tussen *leeftijd* en arbeidsduur kan worden toegeschreven aan de invloed van de aanwezigheid van — jonge — kinderen in het gezin (24). Daarbij moet echter rekening worden gehouden met de omstandigheid, dat de verschillende leeftijdscategorieën betrekking hebben op verschillende geboortecohorten (25). Zo tonen Kreps en Clark (26) aan, dat in de Verenigde Staten de relatief lage participatiegraden van gehuwde vrouwen bij de leeftijdscategorieën waarin de vrouwen met jonge kinderen zijn geconcentreerd en bij de oudste leeftijdscategorieën een cohort-effect betreffen en geen leeftijdseffect. Een longitudinale analyse laat in de Verenigde Staten bij de gehuwde vrouwen voor elke geboortecohort een met de leeftijd toenemende arbeidsmarktparticipatie zien. Het feit dat een dwarsdoor-

sne naar leeftijdsklasse ten onrechte anders doet vermoeden, wordt veroorzaakt door de wijze waarop de niveaus van de arbeidsmarktparticipaties tussen de onderscheiden geboortecohorten van elkaar verschillen.

Een zelfde verwarring tussen leeftijdseffect en cohorteffect kan ook bij de analyse van de wekelijkse arbeidsduur een rol spelen. Zo is het mogelijk, dat de langere arbeidsduur bij de hoogste leeftijdscategorieën geen leeftijdseffect is, maar het gevolg is van het feit, dat de arbeidsduur van de vrouwen in de oudste geboortecohort gedurende hun gehele leven op een hoger niveau ligt dan die van de vrouwen in de jongere geboortecohorten.

De ongecorrigeerde arbeidsduren vertonen een patroon, dat een terugbuigende aanbodcurve van arbeid doet vermoeden: voor zover *opleidingsniveau* en potentieel arbeidsinkomen per tijdseenheid een positief verband vertonen, lijkt een toenemend potentieel arbeidsinkomen per tijdseenheid te leiden tot een afnemend aantal per week gewerkte uren. De gecorrigeerde arbeidsduren geven echter geen aanleiding tot een dergelijke conclusie: de verschillen tussen de onderscheiden opleidingsniveaus zijn niet alleen geringer in omvang, maar bovendien zijn ze in de meeste gevallen niet significant. Zo verschilt de arbeidsduur van de hoogste opleidingscategorie niet significant van die van elk van de overige opleidingscategorieën.

Evenals bij de mannen zijn ook bij de gehuwde vrouwen de verschillen in arbeidsduur tussen de onderscheiden *beroepsgroepen* bij de gecorrigeerde cijfers minder groot dan die bij de ongecorrigeerde. Veruit de langste arbeidsduur komt voor bij de beleidvoerende en hogere leidinggevende functies. Hierbij past de kanttekening, dat deze beroepsgroep in de onderzochte steekproef bij de gehuwde vrouwen slechts twintig personen omvat, hetgeen de betrouwbaarheid van uitspraken omtrent deze categorie beperkt. Bij de gehuwde vrouwen is de gecorrigeerde arbeidsduur van de beleidvoerende en hogere leidinggevende functies de enige die weinig verschilt van die van de corresponderende beroepsgroep bij de mannen. De op één na langste arbeidsduur komt voor bij de categorie van de agrarische beroepen; van de verschillen in gecorrigeerde arbeidsduur met de overige beroepsgroepen is echter alleen het verschil met de beleidvoerende en hogere leidinggevende functies significant. De beroepsgroep van de wetenschappelijke en andere vakspecialisten en kunstenaars vertoont de kortste arbeidsduur; met uitzondering van die met de dienstverlenende functies en die met de agrarische beroepen zijn alle verschillen in gecorrigeerde arbeidsduur met de andere beroepsgroepen significant (27).

Een zeer modern geoutilleerde onderneming in de informatieve sector wil uitbreiding geven aan haar informatiepakket ten behoeve van de effectenhandel. Deze informatie, bedoeld voor portefeuille-beheerders, banken, effectenmakelaars en media, wordt in deels bewerkte vorm beschikbaar gesteld aan abonnees. Zij wordt al naar gelang de behoefte aangeboden, via tekstverwerkende apparatuur, tape of in gedrukte vorm. Voor het leggen en onderhouden van de contacten zoekt men een jonge commercieel ingestelde

econoom

met ervaring in de effectenhandel en/of-beheer. Daar op de langere termijn internationalisering van de informatie in de bedoeling ligt, is kennis van de engelse en duitse taal essentieel.

Geïnteresseerden worden verzocht hun sollicitatie vergezeld van een Curr Vit te richten aan J. Jansma van de Ploeg econ. drs. op onderstaand adres, die kandidaten gaarne nader informeert. Uw reactie wordt natuurlijk discreet behandeld.



caral consulting bv
management search services

peperstraat 226 zaandam

22) Zie bijvoorbeeld J.J. Siegers, Participatie op de arbeidsmarkt door gehuwde vrouwen jonger dan 35 jaar in Nederland, *Bevolking en Gezin*, 1976, blz. 220-221.

23) Zie bijvoorbeeld P.D. Bouma en W.H. Somermeyer, *Werkende gehuwde vrouwen in Nederland*, Deventer/Alphen aan den Rijn, 1977, blz. 41 en 81.

24) Vergelijk in dit verband het verloop van de participatiegraad — dat is het percentage van een bevolkingsgroep dat in een beroep werkzaam is — bij de gehuwde vrouwen. Zie Corpeleijn, o.c. blz. 192; J. J. Siegers. De invloed van de factoren leeftijd en burgerlijke staat op de ontwikkeling van de participatie op de arbeidsmarkt door vrouwen in Nederland, 1960-1971. *Bevolking en Gezin*, 1976, blz. 344-345.

25) Onder een geboortecohort wordt verstaan de groep personen die in een bepaalde periode zijn geboren; zie G.W. Barclay, *Techniques of population analysis*, New York, zevende druk, 1966, blz. 72.

26) J. Kreps en R. Clark, *Sex, age, and work*, Baltimore, 1975, blz. 10-12; evenzo M.W. Riley, geciteerd door J.A.P. Hagenaars, Leef-tijd, kohort en periode: een algemeen model, *Sociale Wetenschappen*, 1977, blz. 39; zie ook D.O. Price, A respecification of variables in cohort analysis. *Proceedings of the Social Statistics Section*, Part II, American Statistical Association, 1976, blz. 692-694; A. C. Kuijster, Gezinsfase en arbeidsmarktparticipatie van gehuwde vrouwen, *Demografie*, november 1976.

27) Behalve de in de hoofdtekst aangegeven niet significanté verschillen zijn ook de netto verschillen tussen de beroepsgroep van de ambachts-, industrie-, transportberoepen en verwante functies enerzijds en de administratieve en commerciële functies anderzijds niet significant. Alle overige netto verschillen zijn significant.

Bij de secundaire en de tertiaire sector verschillen de ongecorrigeerde en de gecorrigeerde uren tellen nauwelijks van elkaar. Bij de primaire sector wijken beide uren tellen echter sterk van elkaar af: de ongecorrigeerde arbeidsduur ligt ruim 50% boven de gecorrigeerde. Is bij de ongecorrigeerde cijfers de arbeidsduur in de primaire sector de langste, na correctie voor de intercorrelatie van de factor „bedrijfssector” met de overige in de regressievergelijking opgenomen variabelen geeft deze sector de kortste arbeidsduur te zien.

Bij de factor *positie in het bedrijf* verschillen de ongecorrigeerde en de gecorrigeerde cijfers niet noemenswaard van elkaar. De zelfstandigen en de meewerkende gezinsleden hebben een arbeidsduur, die 40% à 60% langer is dan die van degenen die in loondienst werkzaam zijn. Het procentuele verschil in arbeidsduur tussen beide categorieën bedraagt derhalve ruim het dubbele van dat bij de mannen. In tegenstelling tot hetgeen bij de mannen het geval is, kennen bij de gehuwde vrouwen de meewerkende gezinsleden de langste arbeidsduur. Het verschil in de arbeidsduur van de zelfstandigen met personeel is echter bij de gecorrigeerde cijfers niet significant. Met uitzondering van het verschil tussen de zelfstandigen met en de zelfstandigen zonder personeel zijn alle verschillen in gecorrigeerde arbeidsduur significant.

Niet-gehuwde vrouwen

De gemiddelde wekelijkse arbeidsduur bedraagt bij de niet-gehuwde vrouwen 39,7 uur en ligt daarmee tussen die van de mannen en die van de gehuwde vrouwen in. De in de regressievergelijking opgenomen variabelen verklaren te zamen slechts 11% van de variantie van de arbeidsduur. Dit percentage is ongetwijfeld mede zo laag, doordat de hier in beschouwing genomen groep personen zeer heterogeen is en de variabelen die met deze heterogeniteit samenhangen niet in de regressieanalyse zijn betrokken. De niet-gehuwde vrouwen omvatten namelijk zowel de ongehuwde vrouwen als de gehuwd geweest zijnde vrouwen, bestaande uit de gescheidenen en de weduwen. Het gehanteerde databestand laat niet toe de betreffende deelcategorieën afzonderlijk te onderzoeken. De gevonden correlatiecoëfficiënt is overigens ruimschoots significant. Met uitzondering van de factor „bedrijfssector” levert elk van de in de regressievergelijking opgenomen variabelen een significante netto bijdrage aan de verklaring van de variantie van de arbeidsduur.

Met het toenemen van de *leeftijd* geven de ongecorrigeerde en de gecorrigeerde uren tellen, die praktisch niet van elkaar verschillen, een geleidelijk geringer wordende arbeidsduur te zien. Daarbij is tussen de leeftijdsgrenzen van 25 en 55 jaar het overgrote deel van de verschillen in gecorrigeerde arbeidsduur niet significant. Hoewel een cohorteffect niet kan worden uitgesloten, lijken het eerder vermelde negatieve verband tussen leeftijd en gezondheid en het effect van cao-regelingen een verklaring te kunnen geven voor het hier geconstateerde verloop van de arbeidsduur.

Evenals dat het geval is bij de overige voor de niet-gehuwde vrouwen gevonden uitkomsten, moet er overigens rekening mee worden gehouden, dat de resultaten kunnen worden beïnvloed door een per categorie naar burgerlijke staat wisselende samenstelling van de hier beschouwde groep van personen. Zo leidt een in verhouding tot de ongehuwden en de gescheidenen toenemend aantal weduwen in de hogere leeftijdscategorieën tot een kortere arbeidsduur in geval weduwen, ongeacht hun leeftijd, een kortere arbeidsduur kennen dan ongehuwden en gescheidenen.

De ongecorrigeerde en de gecorrigeerde uren tellen verschillen slechts bij de twee hoogste van de *opleidingsniveaus* meer dan één uur van elkaar. Het laagste opleidingsniveau kent een arbeidsduur die bij de gecorrigeerde cijfers significant korter is dan die van de daaropvolgende vijf niveaus. De gecorrigeerde arbeidsduuren van degenen met uitgebreid lager beroepsonderwijs, middelbaar algemeen vormend onderwijs en middelbaar beroepsonderwijs verschillen niet significant

van elkaar. De kortste arbeidsduur komt voor bij de categorie semi-hoger onderwijs; de betreffende gecorrigeerde arbeidsduur verschilt significant van die van elk van de overige opleidingscategorieën. De gecorrigeerde arbeidsduur van degenen met het hoogste opleidingsniveau verschilt slechts significant van die van degenen met respectievelijk een middelbare beroepsopleiding en een semi-hogere opleiding. Het totaal overziende is er sprake van een inkomenseffect, dat achtereenvolgens kleiner is dan, gelijk is aan en groter is dan het substitutie-effect, gesteld althans dat er een positief verband bestaat tussen het opleidingsniveau en het potentiële arbeidsinkomen per tijdseenheid.

Ook bij de niet-gehuwde vrouwen zijn de verschillen in arbeidsduur tussen de onderscheiden *beroepsgroepen* bij de gecorrigeerde cijfers geringer dan die bij de ongecorrigeerde. De langste arbeidsduur komt voor bij de beroepsgroep van de beleidvoerende en hogere leidinggevende functies, maar het verschil in gecorrigeerde arbeidsduur met de agrarische beroepen is niet significant. Beide beroepsgroepen zijn bij de niet-gehuwde vrouwen de enige, waarvan de gecorrigeerde arbeidsduur slechts weinig verschilt van die van de corresponderende beroepsgroepen bij de mannen. Degenen met een dienstverlenend beroep kennen de kortste gecorrigeerde arbeidsduur, die echter niet significant verschilt van die van degenen uit de beroepsgroepen van de commerciële functies en van de ambachts-, industrie- en transportberoepen en verwante functies (28).

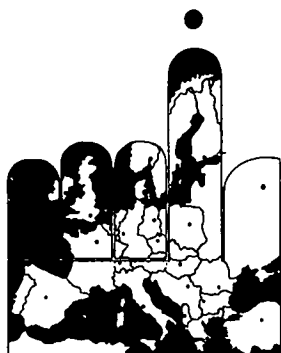
De ongecorrigeerde arbeidsduur is in de primaire sector aanzienlijk langer dan die in de secundaire en in de tertiaire sector. Correctie voor de intercorrelatie met de overige in de regressievergelijking opgenomen variabelen levert uren tellen, die slechts uiterst geringe verschillen tussen de drie sectoren laten zien en geen van alle significant zijn.

Bij de factor *positie in het bedrijf* betreft het belangrijkste verschil tussen de ongecorrigeerde en de gecorrigeerde cijfers de arbeidsduuren van de zelfstandigen zonder personeel en de medewerkende gezinsleden: zijn de arbeidsduuren bij de ongecorrigeerde cijfers vrijwel aan elkaar gelijk, bij de gecorrigeerde cijfers is de arbeidsduur van de zelfstandigen zonder personeel significant langer dan die van de meewerkende gezinsleden. In tegenstelling tot hetgeen bij de mannen en de gehuwde vrouwen het geval is, is er wat betreft de gecorrigeerde arbeidsduuren geen sprake van een min of meer duidelijke cesuur tussen zelfstandigen en meewerkende gezinsleden enerzijds en degenen die in loondienst werkzaam zijn anderzijds. Bij de niet-gehuwde vrouwen is er sprake van een geleidelijke daling van de gecorrigeerde arbeidsduur van 54 uur voor zelfstandigen met personeel via 48 uur voor zelfstandigen zonder personeel en 45 uur voor meewerkende gezinsleden naar 39 uur voor degenen die in loondienst werkzaam zijn. Alle verschillen tussen de gecorrigeerde uren tellen zijn significant.

Samenvatting

Op basis van de uitkomsten van de *Arbeidskrachtentelling 1973* is voor mannen, gehuwde vrouwen en niet-gehuwde vrouwen die gewoonlijk een beroep uitoefenen en dat ook deden in de verslagweek onderzocht in hoeverre de leeftijd, de opleiding, het beroep, de bedrijfssector en de positie in het bedrijf van de betrokkenen van invloed zijn op het normale aantal uren, dat zij per week in hun hoofdberoep werkzaam zijn. Met uitzondering van de factor bedrijfssector bij de niet-gehuwde vrouwen leveren alle genoemde

28) Behalve de in de hoofdttekst genoemde zijn ook de volgende verschillen in gecorrigeerde arbeidsduur niet significant: het verschil tussen de beroepsgroep van de wetenschappelijke en andere vakspecialisten en kunstenaars en de administratieve functies en de verschillen tussen de beroepsgroep van de ambachts-, industrie-, transportberoepen en verwante functies enerzijds en de administratieve en commerciële functies anderzijds.



Jeugdwerkloosheid in de EG: „brother can you spare a dime?”

DRS. E. A. MANGÉ

Dat bijna 40% van de werklozen in de Gemeenschap jonger is dan 25 jaar, terwijl hun aandeel in de beroepsbevolking slechts 17% bedraagt, werkt „als een tijdbom onder onze democratische maatschappij” 1). De recente Commissie-voorstellen — het z.g. plan-Vredeling — om een communautaire bijdrage te leveren tot de bestrijding van de jeugdwerkloosheid stuiten evenwel op een Frans veto. De bittere, vaak emotionele woorden die naderhand vielen over de „onsociale houding” van Frankrijk en het ongewone van deze procedure, nopen ons hierop nader in te gaan.

Een onopgelost probleem

In 1973, het laatste jaar vóór de crisis, telde de Europese Gemeenschap iets meer dan 2,5 mln. werklozen; twee jaar later bedroeg hun aantal reeds meer dan 6 mln. In een zeer korte periode steeg m.a.w. de werkloosheid van 2,5% tot 5,5% van de werkende bevolking. Niet alleen heeft deze werkloosheids situatie zich sindsdien gehandhaafd, maar bovendien zijn de vooruitzichten voor een

spoedige kentering weinig rooskleurig 2). Nochtans is sinds de crisis het herstel van de volledige werkgelegenheid in alle lidstaten de hoofddoelstelling van het economisch beleid geworden. Maar, ondanks de maatregelen ter stimulering van de conjunctuur en de specifieke maatregelen om de voortdurende daling van de werkgelegenheid tegen te gaan, zijn de regeringen er blijkbaar slechts in geslaagd de toename van de werkloosheid te beperken, zonder evenwel vaste

greep te krijgen op de diepere oorzaken ervan. De werkloosheid heeft zich als het ware in onze economieën genesteld en het ideaalbeeld van een gegarandeerde volledige werkgelegenheid, waaraan we sinds de tweede wereldoorlog gewoon waren geraakt, lijkt definitief verdwenen.

De globale werkloosheidscijfers verhullen bovendien dat vooral bepaalde categorieën werknemers (vrouwen, jongere en oudere werknemers, gehandicapten, migrerende arbeiders) sterk worden getroffen door de economische recessie, evenals bepaalde regio's 3) en industrietakken (staal, textiel en andere traditionele, vaak arbeidsintensieve sectoren). In het bijzonder kregen werknemers beneden de 25 jaar het hard te verduren: in de periode 1969-1977 steeg de jeugdwerkloosheid van 400.000 tot 2.000.000 en liep in de Gemeenschap aldus het percentage jongeren op het totaal aantal werklozen op van 24 tot 37, terwijl hun aandeel in de beroepsbevolking slechts 17 is. In sommige lidstaten bedroeg de jeugdwerkloosheid zelfs bijna de helft of meer dan de helft van de totale werkloosheid (zie tabel).

Niet alleen de economische vooruit-

Tabel. Werkloosheid van jongeren beneden de 25 jaar (midden 1977)

	Jongens	Meisjes	Totaal	Percentage van totale werkloosheid
Duitsland	108.117	143.303	251.420	26,6
Frankrijk	142.362	257.380	404.742	40,3
Italië a)	257.025	198.945	455.970	34,7
Nederland	53.102	43.517	96.619	46,3
België	25.753	58.079	83.831	32,4
Luxemburg	259	229	488	59,2
Ver. Koninkrijk	404.344	304.173	708.715	45,6
Ierland	--	--	50.000	43,9
Denemarken	19.792	14.670	34.468	24,4
Totaal EG			2.086.253	

a) Jongeren beneden de 21 jaar.
Bron: Eurostat

1) G. Wissels, Onmacht en ontwrichting, een uitdaging. Enige gedachten over de werkloosheidsproblematiek in de Europese Gemeenschap, *Nieuw Europa*, 2/78, blz. 7.

2) Recente onderzoeken, o.a. van de OESO, voorspellen een verdubbeling van de werkloosheid tegen 1985.

3) Zie E. A. Mangé, Naar een gemeenschappelijk regionaal beleid, *ESB*, 12 oktober 1977, blz. 1000-1001.

factoren een significante netto bijdrage aan de verklaring van de variantie van de beschouwde arbeidsduur. Zowel bij de mannen, de gehuwde vrouwen als de niet-gehuwde vrouwen levert de factor „positie in het bedrijf” de meest significante bijdrage. Bij de mannen volgt daarna de factor „beroepsgroep”, bij de vrouwen de factor „leeftijd”. Met betrekking tot laatstgenoemde factor moet er met name bij de gehuwde vrouwen rekening mee worden gehouden, dat hier sprake kan zijn van een cohorteffect in plaats van een leeftijdeffect.

De — voor het aantal vrijheidsgraden gecorrigeerde — gekwadeerde correlatiecoëfficiënten geven aan, dat slechts een betrekkelijk gering deel van de variantie van de arbeidsduur wordt verklaard door de in de regressievergelijking

opgenomen variabelen. Naar verwachting zullen hogere correlatiecoëfficiënten worden gevonden wanneer binnen de categorie van de niet-gehuwde vrouwen de subcategorieën van de ongehuwden, de gescheidenen en de weduwen afzonderlijk worden geanalyseerd. Eveneens kunnen hogere correlatiecoëfficiënten worden verwacht, wanneer in de regressievergelijking voor de gehuwde vrouwen — en in die voor de gescheiden vrouwen en die voor de weduwen — variabelen worden opgenomen, die betrekking hebben op de eventuele aanwezigheid van — jonge — kinderen waarvoor de betrokken vrouwen de zorg dragen.

Jacques Siegers

zichten, maar ook de demografische ontwikkelingen op middellange termijn bieden weinig hoop op verbetering 4); de komende tien jaar zal het aantal jongeren dat de leeftijd voor deelneming aan het arbeidsproces bereikt, bijzonder groot zijn (gemiddeld meer dan 4 mln. per jaar), terwijl het aantal personen dat de pensioengerechtigde leeftijd bereikt, abnormaal laag zal zijn (gemiddeld 2,5 mln. per jaar). Het aanbod van jongere werknemers zal bovendien nog stijgen doordat steeds meer jonge vrouwen aan het arbeidsproces wensen deel te nemen.

Bij schaarse werkgelegenheid is het trouwens zeer moeilijk voor jongeren om aan werk te geraken. De organisatie van de arbeidsmarkt en de wetgevingen zijn erop gericht de bestaande arbeidsplaatsen te beschermen en bij daling van de tewerkstelling wordt gewoonlijk de laatst binnengekomen werknemer het eerst ontslagen. Bovendien is er een groeiende kloof tussen onderwijs en bedrijfsleven, waardoor werkgevers minder geneigd zijn om pas-afgestudeerden in dienst te nemen. Er is dan ook een gegronde vrees dat, zelfs bij een eventuele verbetering van de economische situatie, de werkloosheid onder de jongeren de komende jaren abnormaal hoog zal blijven.

Naast maatregelen om de werkgelegenheid in het algemeen te bevorderen, worden sedert 1975 in alle lidstaten spoedmaatregelen genomen om de meest directe gevolgen van de jeugdwerkloosheid te ondervangen. Drie soorten maatregelen kunnen worden onderscheiden: subsidies aan bedrijven die hun personeelsbestand bij normale bedrijvigheid uitbreiden, steun aan bedrijven die praktijkstages voor jonge werkzoekenden organiseren en programma's voor aanvullende werkgelegenheid in de maatschappelijke dienstverlening. Naar raming hebben, met een bedrag van 400 mln. RE, hierdoor ongeveer 250.000 jongeren voor korte of langere tijd werk gevonden. De preciese effecten kunnen evenwel niet worden berekend, omdat rekening moet worden gehouden met het z.g. *verplaatsingseffect*, dat wordt gevormd door de indirecte gevolgen van deze maatregelen op de werkgelegenheid bij andere bedrijven 5).

EG-actie

Ook de Gemeenschap heeft haar actie op de bestrijding van de jeugdwerkloosheid gericht. In eerste instantie door middel van het Sociaal Fonds: in juli 1975 werd hiervoor een bijstand van 280 mln. RE geopend 6). Daar echter de steunaanvragen meer dan het dubbele bedroegen van het voorziene bedrag, werd het Fonds gedwongen voorrang te verlenen aan jongeren die op zoek zijn naar een eerste betrekking. Ruim 200.000 jongeren hebben hiervan kun-

nen profiteren. Dit aantal is nog groter indien rekening wordt gehouden met het feit, dat het Sociaal Fonds ook ten gunste werkt van jongeren op andere terreinen (bijvoorbeeld voor gehandicapten en voor jongeren in de landbouw).

In december 1976 werd een resolutie aangenomen met een communautair driejarenprogramma voor onderzoek, proefprojecten en andere acties in verband met het vergemakkelijken van de overgang van school naar bedrijfsleven. In dit programma wordt o.m. de mogelijkheid bestudeerd in de twee laatste jaren van het leerplichtig onderwijs meer te doen aan op het beroepsleven gerichte praktijkvorming.

In juli 1977 deed de Commissie een aanbeveling aan de lidstaten 7), waarin gedetailleerd de maatregelen worden aangegeven die genomen kunnen worden voor een goede voorbereiding op het beroepsleven en in het bijzonder voor deze jongeren die door gebrek aan scholing niet direct een plaats in het arbeidsproces kunnen vinden. De lidstaten werden verzocht geïntegreerde cursussen te organiseren met als doel het versterken van elementaire be-

Deze rubriek wordt verzorgd door het Europa Instituut van de Rijksuniversiteit Leiden

kwaamheden, het bijbrengen van begrip van de arbeidswereld en het geven van een praktisch gerichte opleiding op een breed terrein van werkzaamheden. Het Europees Centrum voor de Ontwikkeling van de Beroepsopleiding (CEDEFOP) 8) dient uit te werken en te onderzoeken op welke wijze de Gemeenschap hierbij zo efficiënt mogelijk kan bijspringen.

Ten einde meer direct bij te dragen tot het werkgelegenheidsbeleid van de lidstaten stelde de Commissie op 17 oktober 1977 voor de meer kwalitatieve communautaire maatregelen, die vooral op termijn effect beogen, te versterken door een belangrijke uitbreiding van de financiële bijstand van het Sociaal Fonds (met 20%) ten behoeve van jonge werknemers 9). Het zou niet alleen gaan om een versterking van de communautaire bijstand in sectoren waar reeds steun wordt verleend (opleiding, geografische mobiliteit, voorbereiding op het beroepsleven), maar ook om nieuwe maatregelen te kunnen nemen ter bevordering van het scheppen van arbeidsplaatsen of aanvullende werkgelegenheid voor jongeren. Aldus hoopt de Commissie niet alleen effectief bij te dragen tot de strijd tegen de jeugdwerkloosheid, maar ook een communautair kader te creëren voor de steunmaatregelen van de lidstaten. Dit wordt noodzakelijk geacht enerzijds omdat deze meer en meer een duurzaam karakter krijgen i.p.v. een anticyclisch, ander-

zijds om de beperkte financiële middelen van de lidstaten niet alleen te veruimen en door samenwerking en coördinatie efficiënter aan te wenden, maar ook tot een billijker verdeling van de budgettaire lasten op gemeenschapsniveau te komen.

Drie specifieke maatregelen worden in dit z.g. plan-Vredeling voorgesteld:

- een communautaire premie voor het scheppen van arbeidsplaatsen door bedrijven om bepaalde vormen van communautair beleid op industrieel terrein te stimuleren of ook om bepaalde gebieden te hulp te komen die bijzonder ernstige-sectoriële moeilijkheden kennen of die met een bijzonder hoge jeugdwerkloosheid te kampen hebben. Het Fonds zou voor 50% (55% in prioriteitsregio's) inspringen in de nationale subsidies voor jongeren beneden de 25 jaar tot een limiet van 30 ERE (15 van het Fonds dus) 10) per persoon en per week voor maximum 6 maanden;
- subsidies voor programma's waarbij jongeren aan werk geholpen worden op nieuw geschapen arbeidsplaatsen in het kader van werkzaamheden of diensten van algemeen belang (bijvoorbeeld gezondheidszorg, onderwijs, plattelands- of stadsontwikkeling, bejaardenzorg). Het Fonds zou 50% (of 55%) van de loonlasten van tewerkgestelde jongeren subsidiëren tot 60 ERE per persoon en per week, voor maximaal 12 maanden. Deze en de hierboven genoemde steunvorm hebben zowel op de werkingsfeer van artikel 4 (steunverlening „jongeren”) als van artikel 5 van het Sociaal Fondsstatuut betrekking 11), zodat gelijktijdig het specifieke karakter van de steun geaccentueerd wordt als de steunverlening een permanent karakter verkrijgt;
- verhoging van de communautaire steun voor de post-scolaire opleiding van jongeren.

Tevens worden een aantal, meer algemene maatregelen voorgesteld tot ver-

4) *Suppl. EG-Bulletin*, 4/77, blz. 9.

5) Dit effect heeft twee elementen: enerzijds kan de creatie van werkgelegenheid door steun vernietiging van werkgelegenheid meebrengen in bedrijven die geen steun ontvangen, anderzijds kunnen werknemers die ook elders werk hadden kunnen vinden aange trokken worden naar de steun genietende ondernemingen.

6) *Pb*, L199, 30 juli 1975, Besluit van de Raad van 22 juli 1975 inzake de bijstand van het Sociaal Fonds ten behoeve van personen die door moeilijkheden op de arbeidsmarkt zijn getroffen.

7) *Pb*, L180, 20 juli 1977.

8) Oppericht in 1975 (*Pb*, L39/75) en gevestigd te Berlijn.

9) *Suppl. EG-Bulletin*, 4/77.

10) 1 ERE = f. 2,78.

11) Zie voor dit onderscheid: C. A. Crisham, Het Europees Sociaal Fonds; een druppel op een gloeiende plaat?, *ESB*, 1 maart 1978.

sterking van het werkgelegenheidsbeleid van de lidstaten. Zo zou de Gemeenschap technische steun verlenen bij de hervormingen en modernisering die in verschillende lidstaten in het beroeps- onderwijs en bij de arbeidsbemiddeling in uitvoering zijn.

Moeilijkheden

Het plan-Vredeling stuitte evenwel in de Raad van Ministers van Sociale Zaken en Arbeid (bijeenkomst van 30 juni 1978) op onverbiddelijk verzet van Frankrijk. Dit betrof in het bijzonder de subsidiëring van de tewerkstellingsprogramma's in de maatschappelijke dienstverlening, die volgens de Franse minister Boulin uitsluitend een verborgen werkloosheid voorstellen: „we zijn voor communautaire steun, maar tegen voorspiegelingen die willen doen geloven dat jongeren blijvend tewerkgesteld zijn, terwijl ze slechts tijdelijk werk hebben zonder daarbij enige opleiding te krijgen”. Verder vroeg hij zich af wat er de zin van was om via gemeenschapssubsidies nog meer kleuterleidsters te werk te stellen of de straten van Napels te laten vegen.

Daar Frankrijk het enige EG-land is waar dergelijke programma's niet bestaan, is de woede van de andere lidstaten over deze uitlatingen begrijpelijk. Frankrijk bleef evenwel op zijn standpunt dat dergelijke programma's, die slechts de symptomen en niet de oorzaken van de werkloosheid aanpakken, niet het voorwerp van communautaire actie dienen te zijn, maar een nationale aangelegenheid moeten blijven. Het verzette zich dan ook niet tegen het systeem van premies, omdat door deze steunverlening produktieve arbeidsplaatsen worden gecreëerd. De andere lidstaten weigerden evenwel om alleen het premiestelsel in te voeren, daar dit de rijkere regio's zou bevoordelen ten koste van de armere.

Toen uiteindelijk werd besloten over het voorstel te stemmen, verzette Frankrijk zich tegen een meerderheidsbesluit door gebruik te maken van zijn veto-recht. Deze ongewone procedure in de Sociale Raad wijst op een diepe onenigheid, zodat men zich kan afvragen of inderdaad geen vitale belangen op het spel stonden en of het Franse verzet niet door méér geïnspireerd werd dan door het feit dat het ofwel toch dergelijke programma's zou moeten invoeren ofwel verstoken zou moeten blijven van een belangrijke financiële bron.

Het Franse veto werd zowel in de lidstaten als door de gemeenschapsinstel-

lingen sterk veroordeeld. Het Europees Parlement vroeg de Commissie haar voorstellen te handhaven en waarschuwde voor de ongunstige weerslag op de publieke opinie van het onvermogen van de Ministerraad om tot een besluit te komen, vooral omdat de publiciteit die reeds aan de maatregelen werd gegeven, verwachtingen had gewekt.

De vraag laat zich evenwel stellen of de motivering van Frankrijk zo „dom en ontoereikend en sociaal volstrekt onverantwoord” is als Commissielid Vredeling het uitdrukte. O.i. kleven nog tal van schoonheidsfoutjes aan het voorstel, die verstrekkende gevolgen kunnen hebben. Heeft de eerste steunvorm alleen betrekking op nieuwe arbeidsplaatsen of ook op vervangende arbeid? Wat is het doel van de tweede steunvorm en wat zijn de perspectieven op langere termijn? Wat wordt bedoeld met premies 12)? Trouwens, ook het Parlement uitte tijdens de bespreking van het plan-Vredeling op 2 mei jl. fundamentele kritiek, zowel in kwalitatief als kwantitatief opzicht 13). In de eerste plaats werd gesteld dat de verruiming van de middelen van het Sociaal Fonds niet alleen te beperkt is om enige daadwerkelijke invloed te hebben, maar ook dat de voorstellen een louter financiële compensatie inhouden waardoor de middelen van de lidstaten slechts worden aangevuld en/of deze in staat worden gesteld budgettaire besparingen te verwezenlijken. Gezien de beperkte gemeenschapsmiddelen moeten communautaire prioriteiten worden vastgelegd: niet alleen de jeugdwerkloosheid in het algemeen moet bestreden worden, maar voorrang moet verleend worden aan bijstand voor regio's die met een hoge werkloosheid te kampen hebben, voor alle categorieën van werknemers die sterk door de economische crisis worden getroffen (vrouwen) en voor kleine en middelgrote ondernemingen.

Bovendien wordt bekritiseerd dat niet genoeg nadruk wordt gelegd op opleiding: in de programma's moeten de jongeren een bepaalde vakopleiding krijgen, anders heeft tijdelijke tewerkstelling weinig zin. Ten slotte wordt beklemtoond dat het plan niet alleen te fragmentarisch en te beperkt is, maar ook dat het weinig origineel is: de steun heeft uitsluitend betrekking op de bestrijding van de symptomen van de werkloosheid in plaats van op de oorzaken. Er bestaat m.a.w. behoefte aan een goed opgezet programma dat niet alleen gebaseerd is op ruimere finan-

ciële middelen en een coördinatie van de financiële instrumenten van de Gemeenschap (Sociaal Fonds, Regionaal Fonds, EGKS-steun enz.), maar ook op beleidsvormen voor onderwijs, beroepsopleiding en arbeidsbemiddeling.

In wezen komt de kritiek van het Parlement erop neer dat de gemeenschapsmaatregelen te beperkt en te ad hoc zijn, terwijl veeleer behoefte aan een *communautair werkgelegenheidsbeleid* in ruime zin bestaat. Is dit inderdaad zo, dan mag anderzijds toch niet uit het oog worden verloren dat de EG ter zake over weinig bevoegdheden beschikt; het Verdrag van Rome laat immers de voornaamste instrumenten van het economisch beleid geheel of gedeeltelijk in handen van de lidstaten, terwijl op het vlak van het aan de Gemeenschap specifieke toegewezen instrument (coördinatie van het economisch beleid) weinig vooruitgang werd geboekt. Ook voor de sociale gevolgen van het economisch beleid van de lidstaten kreeg de Gemeenschap geen directe verantwoordelijkheid 14): het verdrag beperkt de taak van de Commissie tot het tot stand brengen van een nauwe samenwerking op sociaal gebied tussen de lidstaten, het verrichten van studies, het uitbrengen van adviezen en het organiseren van overleg. Binnen deze beperkte bevoegdheden is de Gemeenschap er toch in geslaagd een positieve rol te spelen, niet in het minst door in deze crisistijd de gemeenschappelijke markt in stand te houden en te verhinderen dat de lidstaten door protectionistische maatregelen pogen de eigen industrie te beschermen en de eigen werkgelegenheid veilig te stellen, door de sociale partners in toenemende mate bij de communautaire besluitvorming te betrekken en door voorstellen te doen die beogen een communautair kader te scheppen voor het beleid van de lidstaten op regionaal, industrieel en sociaal vlak. Indien de lidstaten hun onvermogen de economische problemen op te lossen afwentelen op de Gemeenschap, dan moeten zij ook de consequenties durven aanvaarden en bereid zijn een gedeelte van de nationale autonomie naar gemeenschapsniveau over te hevelen.

12) Dit was ook een punt van kritiek in de Sociale Raad (zie doc. 698/78 - SOC 135).

13) *Agence Europe*, nr. 2444, 10 mei 1978, blz. 6-7.

14) Het EGKS-verdrag is op dit vlak veel ruimer: de communautaire voorstellen om de sociale gevolgen van de herstructurering van de staalindustrie op te vangen, gaan dan ook veel verder.

Met ESB een beter economisch-politiek inzicht

Besluit

De bittere woorden die, zowel bij de andere lidstaten als bij de gemeenschapsinstellingen over de Franse houding vielen, leidden ertoe dat het voorstel enkele weken later ter sprake kwam op de Europese Raad van regeringsleiders. Volgens Vredeling werd de kwestie op deze Bremense Top geregeld, maar dit is o.i. een voorbarige conclusie. Weliswaar wordt in de slotmededeling de Ministeraad verzocht om in het kader van het Sociaal Fonds maatregelen te nemen ter bestrijding van de jeugdwerkloosheid zodat die op 1 januari a.s. in werking kunnen treden, maar tevens dat de ver-

betering van de werkgelegenheid via een sterkere groei het hoofddoel van de Gemeenschap is. M.a.w., de Europese Raad heeft zowel aan het standpunt van Frankrijk als aan dit van de Commissie en de andere lidstaten tegemoet willen komen. Het woord is dus weer aan de Sociale Raad, die zich binnenkort over deze kwestie moet beraden. Wordt het oude voorstel opnieuw zonder meer besproken of wordt een compromisvoorstel ingediend, dat de twee steunvormen samensmelt in de richting van steun van het Sociaal Fonds ten behoeve van de loonlasten van additionele arbeidsplaatsen die worden geschapen in verschillen-

de sectoren van de nationale economie. Of wordt het voorstel aangepast, in de zin dat de financiële middelen zo geconcentreerd en zo doeltreffend mogelijk worden aangewend om de nationale acties te versterken, dat het geen discriminatie ten aanzien van bepaalde groepen werknemers bevat, dat prioriteiten vastgelegd worden, dat naast traditionele steunvormen ook experimentele, nieuwe acties worden voorgesteld en dat de maatregelen naast de symptomen ook de diepere oorzaken van de werkloosheid zouden bestrijden? Dit laatste zou geen slechte zaak zijn.

E. A. Mangé

10 de rijksoverheid vraagt

studiesecretaris (mnl./vrl.)

(Econoom)

(voor drie dagen per week)

voor het Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk
t.b.v. de Raad voor de Jeugdvorming

De Raad voor de Jeugdvorming is een bij de wet ingesteld adviescollege van de rijksoverheid, belast met het verstrekken van gevraagde en ongevraagde adviezen aan de Minister van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk over het te voeren jeugdbeleid.

Het ligt in de bedoeling de raad te verbreden tot een adviescollege voor jeugdbeleid zoals dat wordt gevoerd door de gehele rijksoverheid.

De raad beschikt voor de onderbouwing van zijn adviezen over een studiebureau dat door zijn studies op korte en middellange termijn de raad in staat moet stellen tot een in alle opzichten verantwoorde meningsvorming.

Het programma van het studiebureau wordt vastgesteld door de raad.

De uitvoering van de werkzaamheden geschiedt onder begeleiding van een commissie, die bestaat uit leden van de raad en externe deskundigen.

Het studiebureau beschikt over drie personeelsplaatsen. Aangesteld zijn een socioloog (full-time, coördinator), een pedagoog en een psycholoog (op parttime-basis).

Gevraagd: doctoraal examen economie, studierichting sociale economie of leer der openbare financiën. Studie en/of ervaring op de terreinen van openbaar bestuur en jeugdbeleid strekken tot aanbeveling.

Standplaats: Amsterdam.

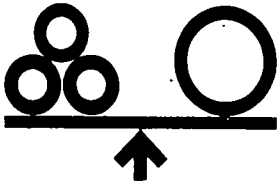
Salaris: afhankelijk van leeftijd en ervaring max. f 5103,- per maand (bij volledige weektaak).

Tel. inlichtingen worden verstrekt door de heer drs. R. J. B. Bremer, studietoördinator van de Raad voor de Jeugdvorming, onder nr. (020) - 76 89 95.

Sollicitaties inzenden vóór 20 oktober 1978.

Bovengenoemd salaris is exclusief 8% vakantie-uitkering.

Schriftelijke sollicitaties onder vermelding van vacaturenummer 8-6732/0936 (in linkerbovenhoek van brief en enveloppe), zenden aan de Rijks Psychologische Dienst, Prins Mauritslaan 1. Corr. adres: Postbus 20013, 2500 EA 's-Gravenhage.



Japan, land van de rijzende overschotten?

DRS. C. J. DE KONING*

Weinig landen in de wereld hebben in de afgelopen 30 jaar zoveel kritiek t.a.v. de ontwikkeling van de buitenlandse handel moeten doorstaan als Japan in de afgelopen anderhalf jaar. De kern van deze kritiek komt erop neer dat Japan geen evenwichtige handelsbalansontwikkeling nastreeft, waardoor het land een krachtige verstoring van de internationale economische verhoudingen teweegbrengt. De meer specifieke kritiek van de EG en de VS komt erop neer dat de handelsrelaties zeer onevenwichtig zijn waarbij Japan veel te weinig industrieproducten (kritiek van vnl. EG) of agrarische producten (kritiek van vnl. VS) importeert. Japans eerste reactie was te wijzen op de dienstensector die voor Japan reeds lange tijd een negatief saldo oplevert. Toen door de grote handelsbalansoverschotten deze reactie weinig realiteitsgehalte meer had werd gewezen op de „emergency import”-plannen. Deze plannen, waaronder ook bijvoorbeeld de recente vorm van het „leasen” van vliegtuigen aan buitenlandse luchtvaartmaatschappijen, doen echter in feite niets anders dan de problemen naar de toekomst verschuiven. In dit artikel willen we op de ontwikkeling van Japans buitenlandse handel wat dieper ingaan, aangevuld met een overzicht van de yen/dollarkoersontwikkeling.

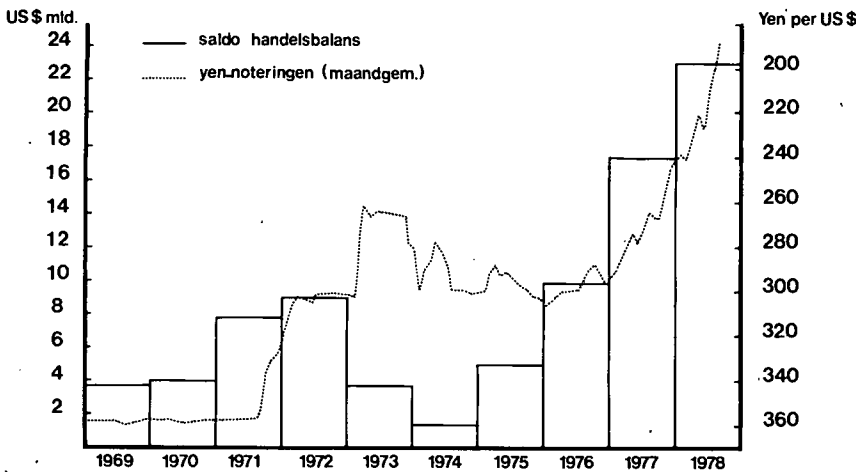
Japan kent reeds sedert 1964 een overschot op de handelsbalans (op f.o.b.-basis). Vanaf 1969 begonnen deze overschotten omvangrijke vormen aan te nemen (in 1969 \$ 3,7 mrd. en in 1970 \$ 4 mrd.), slechts verstoord door de prijsverhoging van ruwe olie die deze overschotten tijdelijk sterk deed verminderen (1973 en 1974). Figuur 1 geeft het verloop van de handelsbalansoverschotten sedert 1969 weer, en tevens de gemiddelde maandkoersen van de yen t.o.v. de dollar.

Tabel 1 geeft weer hoe de waarde en het volume van de Japanse uitvoer en invoer van de goederen en diensten zich in de periode 1969/1977 heeft ontwikkeld. Tabel 1 geeft een inzicht in het eindresultaat van de veranderingen die zijn opgetreden in de wisselkoers, in de export- en importprijzen per eenheid produkt en in het volume van in- en uitvoer.

De wijzigingen die zijn opgetreden in de dollar/yen-verhouding sedert 1971 (zie figuur 1) zijn logischerwijs van invloed op de omvang van het handelsbalansoverschot/tekort uitgedrukt in US dollars. Dit komt vooral tot uitdrukking in de handels- en betalingsbalanscijfers van 1977 en 1978. In deze jaren is het forse overschot door de appreciatie van de yen t.o.v. de dollar van zo'n 290 yen begin 1977 naar zo'n 190 yen per dollar half september 1978 nog forser geworden.

Dit vergrootglaseffect is tot nu toe door de Japanse overheid geaccepteerd, mede omdat zeer veel contracten in de buitenlandse handel van Japan (ongeveer 80% van de uitvoercontracten en praktisch alle invoercontracten) in dollars worden uitgedrukt. Sinds begin 1974 werden echter meer en meer yencontracten afgesloten, hoewel de trend door concurrentieoverwegingen en valutaonrust nu reeds enkele maanden is onderbroken. De Japanse monetaire autoriteiten accepteren een dergelijke yen-internationalisering ook. Daarbij aansluitend heeft de Japanse overheid besloten om vanaf het nieuwe fiscale jaar 1979

Figuur 1. Ontwikkeling van de Japanse handelsbalans en de yen versus US \$



Tabel 1. Waarde en volume van de Japanse in- en uitvoer 1969/1977 (procentuele jaar op jaar verandering)

	Uitvoerwaarde		Invoerwaarde		BNP groei	Uitvoer volume	Invoer volume
	yen	\$	yen	\$			
1969	23,4	(23,0)	17,7	(17,2)	10,7	19,9	14,3
1970	21,3	(21,0)	25,0	(25,3)	10,9	15,6	20,7
1971	19,6	(24,2)	4,2	(5,2)	7,4	17,7	4,0
1972	4,9	(19,0)	5,5	(20,8)	9,1	6,6	8,2
1973	16,9	(29,0)	46,6	(70,5)	9,8	7,3	23,0
1974	60,4	(50,6)	71,4	(63,2)	-1,3	21,2	12,4
1975	4,1	(0,6)	-1,7	(-6,2)	2,5	4,4	-8,1
1976	17,7	(20,5)	10,9	(12,8)	6,0	16,8	8,0
1977	7,2	(20,2)	-0,3	(10,4)	5,1	10,4	2,0

Bron: OECD, *Economic Survey Japan*, juli 1978.

*De auteur is medewerker van het Economisch Bureau van de AMRO-bank.

de betalingsbalansresultaten alleen nog maar in de nationale valuta bekend te maken (wat in overeenstemming is met de praktijk van landen zoals West-Duitsland, Frankrijk, Groot-Brittannië en ook Nederland).

Belangrijker echter dan dit optische verschil zijn de effecten van de wisselkoersaanpassing op de invoer- en uitvoerprijzen en volumeontwikkelingen. Aan de uitvoerzijde zijn de yen-prijzen na een forse stijging van 38% per eenheid produkt in 1974 stabiel gebleven in 1975, licht teruggelopen in 1976, op dit lagere niveau stabiel gebleven in 1977 en licht tot matig gestegen tot eind juni 1978. Het is hierbij opvallend dat vanaf juni 1977 tot en met april 1978 vele Japanse exporteurs hun prijzen in dollars handhaafden en dus zelf de koersverliezen voor hun rekening namen of deze, gezien de dollarcontracten, wel moesten nemen. Dit gebeurde in de verwachting dat de yen-appreciatie slechts een tijdelijk karakter zou hebben. Meer recentelijk zijn de exportprijzen frequenter aangepast, hoewel altijd nog met een vrij grote verandering t.o.v. de wisselkoersverandering.

Een voor Japan gunstig effect is het zeer hoge aandeel van het totale grondstoffenverbruik dat moet worden geïmporteerd. Daardoor kan in vele gevallen bij een appreciatie van de yen ook een (geringe) verlaging van exportprijzen worden verwezenlijkt zonder dat de winstcapaciteit van de ondernemingen wordt aangetast.

De volumematige ontwikkeling van de Japanse uitvoer voltrekt zich niet in een vacuüm. Een relatie met de groei van de wereldhandel en met de wereldconjunctuur ligt voor de hand. Hoewel er o.a. door wijziging van het exportpakket nogal wat twijfel bestaat over de realiteitswaarde van de volumecijfers, kan toch worden gesteld dat Japans exportvolume praktisch voortdurend sneller is gegroeid dan de wereldhandel. In 1956 b.v. beliep het Japanse marktaandeel in de werelduitvoer 2,6%, in 1966 was dit gestegen tot 5,3%, in 1976

tot 7,4% en in 1977 tot reeds 7,9%. Het respectievelijke marktaandeel in de import voor deze jaren was in 1956 3,3%, in 1966 4,9%, in 1976 7,0% en in 1977 6,8%.

De recente en door de korte periode beter vergelijkbare uitvoervolumecijfers (op basis van het nationaal inkomen) geven wel aan dat het uitvoervolume nu aan het dalen is. Was de stijging in uitvoervolume nog 16,8% in 1976, zij viel terug tot 10,4% in 1977 en ligt nu op een niveau lager dan het gemiddelde van 1977. Deze terugval kan praktisch volledig worden toegeschreven aan de yen-appreciatie en aan de groeiende weerstand die de Japanse export in de wereld ondervindt.

De Japanse uitvoer is voor Japan ook van steeds groter belang geworden door de binnenlandse economische groei. Bedroeg de uitvoer in 1967 nog slechts 9,6% van het BNP, dit percentage was in 1977 reeds opgelopen tot 17,7. De uitvoer is vooral na 1973 een der krachtigste steunpilaren voor de Japanse groei geweest. In het verleden (tot en met 1973) was de presie van Japan om te exporteren altijd het grootst in recessiejaren en nam in hoogconjunctuurjaren aanzienlijk af, terwijl de invoer juist de binnenlandse conjunctuur versterkt volgde. Dit patroon heeft zich echter na 1973 gewijzigd in die zin dat de uitvoerpressie tot zeer recentelijk onverkort voortduurde, terwijl de invoer — mede door de voor Japan geringe economische groei in de periode 1973-1977 en door de grote mate van grondstoffeninvoer — een praktisch onveranderd aandeel heeft behouden in het BNP.

Naast deze stagnatie in het invoervolume sinds 1973, heeft de yen-appreciatie er nog voor gezorgd dat de importprijzen per eenheid produkt sedert mei vorig jaar continu zijn gedaald. In juli 1978 lagen de importprijzen per eenheid produkt zo'n 20% beneden die van juli 1977. En dit laatste niveau was praktisch gelijk aan het gemiddelde voor geheel 1975.

Gezien de bovenstaande ontwikkelingen zullen we de in- en uitvoerstructuur van Japan wat nader in beschouwing nemen.

Structuur van de buitenlandse handel

De structuur van de Japanse buitenlandse handel is gedurende de periode 1960 tot nu toe snel veranderd, waarbij de overzichten in tabel 2 en 3 een indicatie zijn.

De belangrijkste verschuiving die zich in deze structuur heeft voorgedaan is wel de verschuiving van arbeidsintensieve naar kapitaalintensieve en meer recentelijk naar technologie-intensieve exportgoederen, waarbij auto's nu ijzer en staal van de eerste plaats als belangrijkste uitvoerartikel hebben verdrongen.

Aan de invoerzijde valt het op hoe sterk Japan qua importpatroon afwijkt van de westerse landen. Het aandeel van de industrieproducten in de invoer ligt boven de 50% voor de meeste Europese landen. In Japan was de invoer van minerale oliën alleen al verantwoordelijk voor 44% van de totale invoer in 1977 (\$ 31 mrd. van de \$ 70,6 mrd.).

Mogelijke toekomstige ontwikkelingen

De meest belangwekkende — en voor de rest van de wereld meest essentiële — vraag is of deze handelsbalansoverschotten zich onverminderd zullen voortzetten of zelfs toenemen, of zullen verminderen en zelfs helemaal verdwijnen. Wij zouden een aantal factoren willen aanstippen die op deze ontwikkelingen van invloed kunnen zijn:

- de recente grote handelsbalansoverschotten zijn voornamelijk veroorzaakt door een voortzetting van de exportgroei bij een daarbij achterblijvende importgroei. Daar de Japanse importgroei door de dominerende positie van grondstoffen hierin sterk afhankelijk is van de binnenlandse groei in met name het bedrijfsleven, kan alleen door een krachtige overheidsstimulering van de binnenlandse vraag of door het sterk aantrekken van de bedrijfsinvesteringen een acceleratie in de importgroei worden bewerkstelligd. De vooruitzichten voor het sterk aantrekken van de bedrijfsinvesteringen zijn niet erg gunstig tot rond 1980, wanneer veel vervangingsinvesteringen moeten plaatsvinden;

- de vertraging in de exportgroei naar volume begint nu zijn effect te krijgen op de snelheid van de economische groei van Japan (+ 2,5% eerste kwartaal 1978 en 1,1% in het tweede kwartaal). Dit heeft o.a. tot gevolg dat de importgroei ook snel afneemt;

- het aanvullend budget — ter grootte van 1,3% van het BNP — dat de Japanse regering begin september 1978 heeft aangekondigd is voor de economische groei erg belangrijk. Het is echter de vraag of de additionele overheidsuitgaven in de nu gekozen richting, namelijk aanvullen-

Tabel 2. Exportstructuur per goederensoort; procentueel aandeel in de uitvoer (in dollar-termen)

	Textiel	Chemicaliën	Ijzer en staal	Industrie-goederen totaal	waarvan TV-sets	en auto's
1960	30,1	4,5	9,6	25,5	0,0	2,0
1965	18,7	6,5	15,3	35,2	1,0	2,8
1970	12,5	6,4	14,7	46,3	2,0	6,9
1975	6,7	7,0	18,3	53,8	1,4	10,7
1977	5,8	5,3	13,1	61,8	1,7	14,4

Tabel 3. Importstructuur per goederensoort; procentueel aandeel in invoer (in dollar-termen)

	1970	1974	1977
Agrarische produkten	13,2	12,5	13,6
Grondstoffen (incl. ruwe olie)	55,6	62,9	64,2
Chemicaliën	5,3	4,3	4,3
Industrieproducten	24,5	19,1	16,5

de openbare werken subsidiëren op de financiering van de woningbouw en vergroting van de buitenlandse hulp, wel snel genoeg kunnen worden gerealiseerd. Men kan verder twijfelen aan de effectiviteit van deze manier van stimuleren van de economie op de import. De gekozen richting lijkt in ieder geval slechts met een grote vertraging door te werken op de import, waarbij dan nog aan de omvang van het effect kan worden getwijfeld:

- in het recente verleden is voor een groot aantal Japanse exportproducten (o.a. auto's) een afnemende prijselasticiteit geconstateerd. Andere dan prijsfactoren, zoals kwaliteit, levertijd en stipteheid van afleveren, nazorg en kredietfaciliteiten zijn een grotere rol gaan spelen. Gezien de toenemende hoogwaardigheid van Japanse producten kan in de nabije toekomst een verdere voortzetting van deze beweging worden verwacht, m.a.w. de terugval in volume door de noodzakelijke exportprijsverhogingen t.g.v. de wisselkoersveranderingen is nu minder groot dan in het verleden is geconstateerd;

- de verschuiving in de samenstelling van de Japanse produktiestructuur van goederen met een hoog grondstoffengehalte, zoals ijzer en staal, chemicaliën en schepen, naar goederen met een hogere toegevoegde waarde (auto's en elektronische producten) zal zich ook in de toe-

komst vertalen in een relatieve vermindering van de importgroei t.o.v. de produktiegroei;

- de structuur van de Japanse handelskanalen maakt het mogelijk dat in feite binnenlandse producenten beschermd worden tegen buitenlandse concurrentie. Een aanwijzing in deze richting kan worden gevonden door het, voor westerse landen, ongewoon grote verschil tussen de ontwikkeling in groothandels- en detailhandelsprijzen. Het is in Japan niet ongebruikelijk dat de detailhandelsprijzen met zo'n 4,5 à 5% per jaar sneller stijgen dan de groothandelsprijzen. De detailhandelsprijzen kunnen daardoor nogal eens sterk verschillen van de aankooprijzen van buitenlandse goederen door de groothandel. In dit verband is het de afgelopen anderhalf jaar nogal eens voorgekomen dat deze handelsstructuur in feite de uitvoer subsidieerde (vaste dollarcontracten) door de verlaging van invoerprijzen niet door te geven aan de consument, zonder dat door deze werkwijze de winstgevendheid van de handelshuizen te veel wordt aangetast;

- de recente yen-appreciatie heeft ten gevolge van de invoer- en uitvoerstructuur van Japan de werking van een rem op de export, maar — zonder krachtige overheidsstimulering — ook op de import. Dit heeft een deflatoir effect op de totale wereldeconomie. Tijdelijke „emer-

gency imports” kunnen dit ten dele verhinderen, maar het zal duidelijk zijn dat meer structurele maatregelen nodig zijn. Men kan denken aan een aanpassing van het distributieapparaat, het inruimen van een grotere plaats voor de agrarische import en het verminderen van de productiecapaciteit voor goederen waarin andere landen een relatief kostenvoordeel hebben. Ook kan de Japanse overheid geleidelijk haar overigens geringe aandeel (ca. 25%) in het BNP opvoeren door met name de woningbouw te stimuleren.

Rekening houdend met de meest recente cijfers lijkt het nu toch wel zeer waarschijnlijk dat het keerpunt in de Japanse handelsbalanssituatie is of zeer binnenkort zal worden bereikt (ook in dollar-terminen). Gezien echter de in- en uitvoerstructuur en de groeiverwachtingen voor Japan zullen de handelsbalansoverschotten wel verminderen, maar zeker in 1979 en waarschijnlijk ook in latere jaren nog omvangrijk zijn. Voor de wereldeconomie en voor Japan zou het daarbij het gunstigst zijn als Japan zijn invoer sterk zou kunnen opvoeren zonder daarbij zijn uitvoer af te hoeven remmen, hoewel een dergelijke drastische wijziging in het invoerbeleid van Japan niet op korte termijn is te verwachten.

C. J. de Koning

Amsterdam vraagt

Ter **SECRETARIE** (Stadhuis) bij de afdeling Economische Zaken en Havenaangelegenheden (Bureau Economische Aangelegenheden) een

sectorhoofd m/v

De twee hoofdtaken van het bureau zijn: voorbereiden van het gemeentelijke economische beleid; beoordelen van gemeentelijke plannen op hun gevolgen voor het functioneren van het bedrijfsleven; behandelen van vragen, problemen e.d. van in Amsterdam gevestigde en nieuw te vestigen bedrijven; coördinatie van belangrijke nieuwe projecten. In de komende jaren is bijzondere aandacht nodig voor de problemen van de bedrijven in stadsver-

nieuwingsgebieden, de werkgelegenheid in bepaalde bedrijven en bedrijfstakken, het verkeer in relatie tot het economisch functioneren van de stad, het toerisme en luchthavenzaken.

■ **TAAK** bijgestaan door enkele gekwalificeerde medewerkers, mede vorm geven aan de uitvoering van een aantal van genoemde taken; vervangen van het bureauhoofd.

■ **VEREISTEN** universitaire opleiding of daarmee gelijk te stellen

niveau; ervaring in een beleidsvoorbereidende functie bij overheid of bedrijfsleven; zelfstandig kunnen analyseren en beoordelen van complexe vraagstukken; initiatief en overtuigingskracht.

■ **SALARIS** afhankelijk van leeftijd en ervaring, maximaal f 5910,- bruto per maand.

■ **INLICHTINGEN** drs. R. Gijljamse, hoofd van het bureau, telefoon (020) 552.2239.

Vakantiewaardering 8 procent, de rechtspositieregeling van de gemeente Amsterdam is van toepassing. Een psychologisch onderzoek zal deel uitmaken van de selectieprocedure.

Schriftelijke sollicitaties binnen 14 dagen te richten aan de Afdeling Personeelszaken, Oudezijds Voorburgwal 274, 1012 GL Amsterdam, onder vermelding van vacaturnummer 74612



gemeente amsterdam

Boeken nieuws

C. A. van Bochove, C. J. van Eijk, J. C. Siebrand, A. S. W. de Vries en A. van der Zwan (eds.): *Modeling for government and business*. Essays in honor of Prof. Dr. P. J. Verdoorn, Leiden, 1977, 368 blz., f. 81,25.-

Dr. P.J. Verdoorn was in 1977 vijftwintig jaar hoogleraar in de economie. Dit jubileum werd luister bijgezet door deze gedenkbundel, waarin een aantal collegae bijdragen leveren op de gebieden waarop Verdoorn zijn faam heeft gevestigd. De brede belangstellingsfeer van de jubilaris maakt het de recensent van deze bundel niet gemakkelijk om alle bijdragen op hun juiste waarde te taxeren; Verdoorn bewoog zich op zulke — op het eerste gezicht — uiteenlopende gebieden als „marketing” en macro-economische modellen. Desalniettemin is het boeiend om een collage van de vele problematieken waarmee Verdoorn geconcentreerd is in één boekwerk de revue te zien passeren.

De uitgever spreekt in zijn voorwoord tot de bundel over een van de meest veelzijdige economen van Nederland. De daarop volgende beschrijving van Verdoorns loopbaan door Van Eijk illustreert, dat dit een allermest overdreven voorstelling van zaken is. Om een greep te doen: Verdoorn was en is lid van vele internationale en nationale commissies, daarnaast werkte hij dertig jaar op het Centraal Planbureau, waarvan twintig jaar als onderdirecteur; tevens is hij, zoals deze bundel getuigt, meer dan vijftwintig jaar hoogleraar te Rotterdam.

Verdoorn behoort tot die economen, die voortdurend met (relevant) empirisch onderzoek bezig zijn en zich hierbij niet laten hinderen door het ontbreken van adequate methoden van onderzoek en gedegen theorieën; en passant worden de benodigde middelen doelgericht zelf ontwikkeld. Tegen deze achtergrond kan veel van de ontwikkelingsgang in het werk van Verdoorn worden begrepen. In de jaren veertig bijvoorbeeld bewoog Verdoorn zich vooral op twee gebieden, dat van het marktonderzoek en de marketing en dat van de arbeidsproductiviteit. De resultaten ervan zijn te vinden in een drietal boeken en vele artikelen (de achter in het boek opgenomen bibliografie geeft hiervan een overzicht). In een van deze artikelen onderzocht Verdoorn de empirische relatie tussen arbeidsproductiviteit en productie. Het resultaat zou later internationaal bekend worden als de „Wet van Verdoorn”.

Hoe belangrijk Verdoorns plaats op het gebied van marktonderzoek en mar-

keting wel is moge blijken uit het feit, dat zes van de zestien (het artikel van Van Eijk meegeteld) artikelen in de bundel zich op dit terrein bewegen. We noemen „Planned shortages and price theory” door T.M. Whiting; „Accumulation of durable goods by young marrieds”, door R. Ferber en Lucy Chao Lee; „A comparison of alternative specifications of market share models”, door P.S.H. Leeflang; „The marketing mix and brand quality”, door K.S. Palda; „On average and variance of demand components in a purchase event-purchase quantity model”; door J. Verhulst; en „Advertising, market structure and performance: a re-interpretation of empirical findings on the compatibility of advertising and competition”, door A. van der Zwan.

Verdoorn verloor zijn oude interesses nimmer uit het oog. Desalniettemin inspireerden praktische problemen hem telkens weer tot onderzoek op nieuwe — meestal onontgonnen — terreinen. Zo is het begrijpelijk, dat Verdoorn zich in de eerste helft van de jaren vijftig vooral wijdde aan de problematiek van de mogelijke gevolgen van de zich aandienende economische integratie in West-Europa. Vooral het artikel van C.A. van Bochove en A.S.W. de Vries („Two-way trade in a Verdoorn type model”) sluit bij dit werk aan.

Drie artikelen uit de bundel zijn te rangschikken onder het opschrift „Methoden van onderzoek”. Ook op dit terrein heeft Verdoorn belangrijke bijdragen geleverd. In „The informational analysis of changes in regional distributions” snijdt H. Theil het probleem aan hoe de volgens verschillende criteria opgebouwde informatie met betrekking tot één grootheid kan worden gecondenseerd tot tijdreeksen die — met zo weinig mogelijk verlies aan informatie — betrekking hebben op slechts één criterium. Als voorbeeld introduceert de auteur tabellen over het aantal werknemers in de Verenigde Staten in de jaren 1973 en 1974. Voor elk jaar zijn de gegevens gegroepeerd naar bedrijfstakken en regio's. De condensering verloopt als volgt. Allereerst wordt alle informatie omgezet in verhoudingsgetallen. Vervolgens wordt de tabel met verhoudingsgetallen voor het jaar 1974 getransformeerd in een tabel die zo dicht mogelijk tegen die van 1973 aanligt, onder de voorwaarde dat de regel- en kolomtotalen van de

nieuwe tabel overeenstemmen met die van 1974. Zijn er op deze wijze tijdreeksen geconstrueerd, dan kunnen deze door middel van de gebruikelijke toetsen nader worden geanalyseerd.

Na het artikel van Theil breken Y. Haitovsky en A. O'Hagen in „A bayesian simultaneous equation theory applied to an under-identified econometric model” een lans voor een meer systematische uitbouw van de reeds bestaande samenwerking tussen modellenbouw via de geëigende methoden en „expert opinion”, vooral als het aankomt op ex ante modelvoorspellingen. Verdoorn zal zich hierbij in goed gezelschap bevinden, want ook hij heeft er altijd voor gepleit de ontwikkeling van de methoden op dit gebied met kracht aan te pakken.

In „Welfare and the GNP”, het vierde artikel van de bundel, behandelt ook C.T. Saunders een onderwerp, dat Verdoorn zeer moet aanspreken: is de inhoudsbepaling van wat we bruto nationaal produkt noemen niet aan een herziening toe? De conclusie van dit zeer lezenswaardige artikel is, dat juist nu we ons steeds meer gaan bezighouden met de politiek van de (middel)lange termijn, er steeds meer statistische informatie nodig is om de nevelen rond de meting van het begrip welvaart te doen optrekken.

Laten we terugkeren naar Verdoorns loopbaan. Toen de economische integratie van de zes EEG-landen — formeel gesproken — eenmaal een feit was, verschoven Verdoorns activiteiten zich langzaam maar zeker van de lange-termijn- naar de korte-termijnproblematiek, van structuur naar conjunctuur. De overige vijf artikelen van de bundel, liggend op het terrein van „macro-economic models and policy analysis” sluiten hierbij aan.

J. Tinbergen — de promotor van Verdoorn — doet in „Some remarks on the optimal tax system” een interessante poging om de kenmerken van een optimaal belastingsysteem af te leiden, rekening houdend met zulk soort zaken als „personality traits” en „job characteristics”. Centraal in dit artikel staat de vooronderstelling, dat de persoonlijke welvaart een functie is van het inkomen verbonden aan een bepaald beroep en een correctie op dit inkomen in de vorm van de „monetary compensation for all efforts made and inconveniences suffered in the execution of the job”.

Meer empirisch georiënteerd, maar op hetzelfde vlak opererend, besteedt J. Sandee in „Optimum policy alternatives” aandacht aan de reeds lang gekoesterde wens om „policy makers” te voorzien van betere adviezen dan de z.g. spoorboekjes. Dit artikel verdient zeker meer aandacht dan een blote vermelding.

Verdoorn heeft bijna twintig jaar gewerkt aan de bouw van de z.g. jaarmodellen van de Nederlandse economie van het CPB. Aansluitend op deze modellen is het meer-landenmodel Meteor ontwik-

keld. J. Kooyman en A.N.R. Schwartz onderzoeken in „National impulses and their impact on the world: an example” met behulp van dit model de mogelijkheid om de wereldeconomie in het algemeen en de economie van de EG in het bijzonder te stimuleren door het geven van impulsen in West-Duitsland en Frankrijk. De belangrijkste conclusie is dat dit inderdaad mogelijk is. De auteurs tekenen hier echter bij aan, dat verder onderzoek — met name naar de precieze orde van grootte van de multipliers — beslist noodzakelijk is. Zeer belangrijk achten wij de suggestie om de constante termen in de geschatte vergelijkingen zo klein mogelijk te maken. Immers, wat blijft er van impuls-analyse over als de modellen worden toegepast op een periode waarin de groeitrends van het verleden niet meer bestaan?

Het artikel van B. H. Hasselman, J. J. Post en C. A. van den Beld „The fix-point estimation method and a revision of the 69-C annual model” kan eveneens als een rechtstreekse voortzetting van het werk van Verdoorn worden gezien. In de jaren zestig werden de modellen van het CPB geschat met behulp van de methode van de gewone kleinste kwadraten (GKK). Momenteel staan ons simultane schattingsmethoden ter beschikking. Een voorbeeld hiervan is de methode van de recursieve vaste puntschatting (RVP), welke door Van der Giessen is ontwikkeld. Hasselman c.s. onderzoeken nu of de RVP-methode betere resultaten oplevert dan de GKK-methode. Voor dit doel passen zij beide methoden toe op hetzelfde model, een aangepaste versie van het bekende jaarmodel 69-C. Uit dit onderzoek komt naar voren, dat als met behulp van de GKK-methode goede resultaten worden verkregen dit nog geen garantie voor het verkrijgen van goede resultaten met de RVP-methode inhoudt. Wellicht komt dit omdat de RVP-methode „leaves the modelbuilder with only the bare essentials of each equation”, om met de woorden van de auteurs te spreken. Dit betekent, dat de specificatie van elke vergelijking tegen de achtergrond van het te vormen model bij de RVP-methode nog meer aandacht verdient dan bij toepassing van de GKK-methode en dat het uittesten van alternatieve specificaties via de GKK-methode gedeeltelijk verspilde moeite is. Bovendien voorspelt het model, geschat met RVP, via de jaar-op-jaar-methode beter dan het model geschat met GKK. Daar staat tegenover, dat tegen de achtergrond van doorloopvoorspellingen de superioriteit van de RVP-methode niet buiten kijf staat.

R.S.G. Lenderink en J.C. Siebrand ten slotte besteden in hun artikel „Employment and production in the Dutch empirical tradition” onder meer aandacht aan de Wet van Verdoorn. Verder gaan zij in op de onevenwichtigheidsanalyse. Kenmerk van deze analyse is, dat ook op een meer geaggregeerd niveau een duidelijk onderscheid wordt gemaakt

tussen potentiële en feitelijke groottheden. Het cijfer van de in een bepaald jaar gerealiseerde werkgelegenheid bijvoorbeeld geeft nog geen uitsluitsel over de omvang van de potentiële werkgelegenheid in dat jaar. Op dit punt is de laatste jaren zowel door het CPB als door anderen veel onderzoek verricht. Men denke bijvoorbeeld aan het „schatten” van het aantal arbeidsplaatsen via de jaargangenbenadering. Over potentiële groottheden zijn geen cijfers voorhanden. Ze kunnen echter wel worden geconstrueerd. Veel energie dient dan te worden gestoken in het ontwerpen van verstandige constructievoorschriften. Hiertoe leveren genoemde auteurs een bijdrage.

Met het bovenstaande zij aangegeven

A.B.T.M. van Schaik

J.M.M. Ritzen: *Education, economic growth and income distribution*. Noord-Hollandse uitgeverijmaatschappij, Amsterdam, 1977, 271 blz., f. 70.

Education, economic growth and income distribution, waarop de auteur vorig jaar aan de EUR cum laude promoveerde, is een voortreffelijk boek. Het combineert betrekkelijke eenvoud in de gehanteerde uitgangspunten met geavanceerdheid in de toegepaste technieken, richt zich op een relevant probleem en produceert nieuwe inzichten. De complexiteit van de techniek krijgt geen kans het geheel te overwoekeren, zodat een simpele ziel die niet dagelijks het maximumprincipe van Pontryagin toepast, het betoog toch goed kan volgen.

Centrale probleemstelling is de vraag naar de optimale investering in fysiek en menselijk kapitaal (onderwijs), waarbij de doelfunctie per capita consumptie en inkomensongelijkheid over een eindige periode bevat. Het probleem wordt geanalyseerd in het kader van „golden rules”, de auteur bestudeert evenwichtige groeipaden en gebruikt optimalisatie technieken als het maximumprincipe van Pontryagin. Op het terrein van deze technieken acht ik me niet competent en ik zal me hier concentreren op het model en de conclusies.

Uitgangspunt is het gulden-regel-groeimodel van Phelps en anderen. Naast fysiek kapitaal wordt ook menselijk kapitaal onderscheiden. Er is een duale economie met een traditionele sector die (naast een vaste hoeveelheid land) alleen ongeschoolde arbeid gebruikt, en een moderne sector met een geaggregeerde productiefunctie waarin fysiek kapitaal en diverse typen menselijk kapitaal (diverse scholingsgraden) voorkomen. Investering van een gegeven bedrag n_t in menselijk kapitaal levert onmiddellijk een geschoolde arbeider van type i af. In zo'n model, met maximering van per capita consumptie over een eindige periode zijn de optimumcondities vergelijkbaar met de gulden regel: voor fysiek kapitaal moet de marginale produktiviteit gelijk zijn aan de kapitaalreductie per capita (depreciatie plus bevolkingsgroei), voor menselijk kapitaal

dat de bundel ter gelegenheid van het jubileum van Prof. Verdoorn voor allen die geïnteresseerd zijn in toegepast econometrisch onderzoek wel een of meer interessante bijdragen bevat. De beschrijving door Van Eijk van Verdoorns loopbaan, welke min of meer parallel verloopt aan het doen en laten van het Centraal Planbureau, mag eigenlijk door niemand ongelezen blijven. Het is te hopen dat de bijdrage van Van Eijk nog eens zal worden uitgebouwd tot een complete beschrijving van het werk van het CPB in de periode 1945-1975. De betekenis van Verdoorn kan hierdoor wellicht nog eens extra worden belicht.

moet het verschil in marginale produktiviteit tussen geschoolde en ongeschoolde arbeid (en dus tussen hun loonvoeten in dit zuiver neoklassieke model) gedeeld door de scholingskosten gelijk zijn aan de per capita reductie van dit type menselijk kapitaal. Voor alle typen kapitaal worden de totale opbrengsten steeds geïnvesteerd, als in het standaard guldenregel-model.

Wordt ongelijkheidsaversie in de doelfunctie opgenomen, dan veranderen de optimumcondities. Marginale effecten van investeringen op de ongelijkheidsindex spelen nu ook een rol. De investeringsvoet voor de verschillende kapitaal-soorten wordt verminderd met een term waarin de marginale ongelijkheid voor die kapitaal-soorten voorkomt. Het teken van de marginale ongelijkheid is niet altijd eenduidig vast te stellen. Voor de variantie van loonvoeten (ongewogen voor groepsomvang) is de marginale ongelijkheid zowel voor fysiek als menselijk kapitaal positief onder zekere voorwaarden (ruwweg een groter effect van investeringen op hogere loonvoeten). Een opvallend kenmerk van het nieuwe optimum is een hogere interne rentevoet voor fysiek kapitaal. Ook worden de gevolgen van vertragingen in de produktie van menselijk kapitaal voor de optimumcondities bestudeerd. Een éénmalige-beslissingsmodel (één beslissing over de totale lengte van de opleiding) en een incrementeel model (beslissing over opleiding tot niveau j volgt na beslissing over die tot niveau $j-1$) leidt tot identieke conclusies, mits de scholingskosten in het laatste model adequaat worden geïntroduceerd.

In het zesde hoofdstuk wordt de eigendomsverdeling van land en fysiek kapitaal over de verschillende arbeidstypen geïntroduceerd, exogeen voor land, endogeen voor fysiek kapitaal. Hetzij de „Planning Board”, hetzij individuen hebben de investeringsvoet in fysiek kapitaal, per scholingstype, als een instrument. Investeringskosten worden gedra-

gen door de (toekomstige) groep aan wie de opbrengsten toevallen. De verdeling van land en fysiek kapitaal over individuen is irrelevant voor de optimumcondities indien de Planning Board of individuen slechts maximale consumptie nastreven. Dit hangt samen met de geaggregeerde productiefunctie en het negeren van eventuele reacties van individueel arbeidsaanbod (arbeidstijd, scholing) op fysiek kapitaalbezit. Echter, als de Planning Board ook ongelijkheid wil minimaliseren ontstaat een optimum waarbij voor alle scholingsgroepen de per capita consumptie (het inkomen na investeringsuitgaven) gelijk is. Met name de allocatie van fysiek kapitaalbezit (kosteloos in groeitermen) stelt hiertoe in staat.

Optimumcondities worden eveneens gegeven voor een model waarin de Planning Board beslist over investering in menselijk kapitaal (met ongelijkheid in de doelfunctie) en individuen beslissen over investeringen in fysiek kapitaal (waarmee de Planning Board rekening houdt). Die condities zijn analytisch gecompliceerd en lenen zich niet voor directe interpretatie. Ze vormen de basis voor uitvoerige simulaties voor twee ontwikkelde landen, Nederland en de VS (zonder traditionele sector), en twee ontwikkelingslanden, Nigeria en Mexico.

De voorbeelden voor Nederland demonstren een zeer sterke gevoeligheid van de ongelijkheidsindex (variantie van beschikbaar inkomen, d.w.z. inkomen na investeringsuitgaven) voor de instrumentvariabelen c.q. de ongelijkheidsaversie. Reductie van ongelijkheid kan betrekkelijk goedkoop worden verkregen. Bijvoorbeeld (tabel 7-1, regels 2 en 3), de variantie kan worden gehalveerd met reductie in steady state per capita consumptie van 0,3%, een toename van het BNP met 0,1%, een daling van de relatieve bruto loonvoet voor secundair geschoolden (w_2/w_1) met 5% en voor tertiair geschoolden (w_3/w_2) met 3%. Daartoe zijn mutaties vereist in de proporties van elk der drie scholingsgroepen met minder dan 1 procentpunt. Anders gezegd, de variantie van beschikbaar inkomen kan zo goed als tot nul worden gereduceerd wanneer het aandeel van academici in de beroepsbevolking toeneemt van 10,7% naar 13,7%, en dat van secundair geschoolden van 41,3% naar 45,1%. Zo te zien een fluwele revolutie. In de heilstaat zijn de beschikbare inkomens praktisch gelijk, maar de bruto loonvoeten verschillen wel degelijk ($w_2/w_1 = 1,10$; $w_3/w_2 = 1,53$) en fysiek kapitaalbezit eveneens (academici hebben meer dan 1,5x zoveel fysiek kapitaal als primair opgeleiden). De egalisatie voltrekt zich dus met name in de netto sfeer door de financiering van de investeringen. Overigens is de variantie in deze situatie met drie inkomensniveaus een bedrieglijke maat; bovengenoemde halvering komt overeen met een verandering in beschikbare inkomens,

ruwweg van 1:1,19:1,39 naar 1:1,17:1,30, en met zeer bescheiden verandering in relatieve aantallen.

De les van *Education...* lijkt me tweevoudig. In de eerste plaats wordt de betekenis duidelijk van ongelijkheidsaversie voor onderwijsplanning en is gereedschap aangereikt om er expliciet rekening mee te houden. In de tweede plaats is de belangrijke rol van fysiek kapitaal naar voren gehaald. Zo is de invloed van fysiek kapitaal, complementair in eigendom met menselijk kapitaal, ervoor verantwoordelijk dat gegeven veranderingen in de inkomensverdeling kunnen worden bereikt met geringere veranderingen op de arbeidsmarkt dan in Tinbergens model: monotone daling van de universitaire loonvoet, in het gegeven voorbeeld, gaat parallel aan monotone daling van fysiek kapitaalbezit per academicus.

Een studie als deze is noodzakelijkerwijs gebaseerd op een geheel bouwwerk van veronderstellingen, en daarmee kwetsbaar; de auteur is zich daarvoor ook terdege bewust. Het opvallend gemak waarmee de inkomensverdeling radicaal kan worden veranderd wekt argwaan. Een groot aantal factoren die een politiek van inkomensegalisatie kunnen tegenwerken is niet in de beschouwing betrokken. Essentieel is de veronderstelling dat onderwijs een oorzakelijke relatie heeft met toegenomen produktiviteit. Hier is de nodige ruimte voor twijfel. Produktiviteit kan samenhangen met andere dan op school verworven vaardigheden of een kenmerk van de baan zijn in plaats van van het individu. Voor zover scholing een selectierol vervult in plaats van een vaardigheidsverhogende komen een aantal conclusies in de lucht te hangen; dit geldt evenzeer indien voortgezette scholing op de grenzen van „talentreserves” stuit. Weliswaar kan scholing dan de gemiddelde lonen per scholingsgroep nog wel beïnvloeden, maar de spreiding binnen zo'n groep kan een contrair effect opleveren.

Motivering en uitgangspunten van verdelingspolitiek hadden naar mijn mening meer expliciete aandacht verdiend. De relevantie hiervan dient zich allereerst aan bij de keuze van een ongelijkheidsmaatstaf. Vanaf hoofdstuk 6 wordt de variantie van beschikbare inkomens gehanteerd, d.w.z. inkomen na aftrek van investeringskosten; individuen betalen hun eigen opleiding. Daarvoor wordt alleen gelet op de variantie van bruto looninkomens. Het is echter zeer de vraag of de inkomensverdeling los van de verdeling van investeringskosten kan worden beschouwd. De behoefte aan expliciete uitgangspunten reikt echter verder. Als inkomensverschillen alleen samenhangen met investeringsverschillen, als investeringen de vrije keuze zijn van individuen met gelijke mogelijkheden en ieder zelf zijn investeringen betaalt, dan is de resulterende inkomensverdeling in mijn ogen rechtvaardig.

Genoemde condities passen geheel binnen het gehanteerde model en daarom moet het bestaansrecht van een Planning Board die zich bemoeit met investeringen in menselijk kapitaal in een „perfecte” (neoklassieke) wereld eerst worden aangetoond. Immers, dat bestaansrecht zal men veelal juist funderen op de afwezigheid van die „perfecte” condities!

Joop Hartog

ESB Mededelingen

Vesvu-congres

De Vereniging van Economie Studenten aan de Vrije Universiteit te Amsterdam organiseert ter gelegenheid van het zesde lustrum van de economische faculteit aan de VU een congres met als titel: „De EEG, profiteren van integreren”. Op de eerste dag zullen de theoretici en op de tweede dag de politici hun licht laten schijnen over deze problematiek. Sprekers zijn o.a.: Prof. H. W. de Jong, Prof. F. Deppe, Prof. M. B. Krauss, oud-Europees commissaris Spinelli, oud-staatssecretaris Brinkhorst en Dr. Stuart Holland, adviseur van de Engelse Labour-partij.

Datum: 12 en 13 oktober 1978.
Plaats: Aula Vrije Universiteit, de Boele-Plaats: Aula Vrije Universiteit, de Boelelaan 1105, Amsterdam. Verdere inlichtingen en voorbereidingsbundel te verkrijgen bij de VESVU, Hoofdgebouw VU, kamer 3 A-17, tel.: (020) 54 84 902.

Discussiemiddag Rijksbegroting

Evenals verleden jaar organiseert het Instituut voor Onderzoek van Overheidsuitgaven een discussiemiddag over de problemen rondom de ingediende rijksbegroting. Het onderwerp is „Ombuigen, bijsturen en doorgaan; de overheidsfinanciën in meerjarenperspectief”. Sprekers zijn:

- Dr. B. de Vries: Collectieve en particuliere sector, keuze of complement;
- Prof. Dr. N. H. Douben: De overdrachtsuitgaven;
- Dr. P. Boorsma: De niet-overdrachtsuitgaven.

Na afloop van de inleidingen is er gelegenheid tot discussie. De bijeenkomst is voor iedere belangstellende vrij toegankelijk. Om een indruk te krijgen van het te verwachten aantal bezoekers zal een schriftelijk of telefonisch (070 - 64 58 73) bericht aan het Instituut dat men voornemens is te komen op prijs worden gesteld.

Datum: vrijdag 6 oktober a.s. Aanvang: 13.30 uur. Plaats: Congresgebouw 's-Gravenhage. Inlichtingen: Instituut voor Onderzoek van Overheidsuitgaven, Anna Paulownastraat 58 B, 's-Gravenhage, tel.: (070) 64 58 73.

KATHOLIEKE UNIVERSITEIT NIJMEGEN

wetenschap. medewerker alg. economie

Bij het onlangs opgerichte economisch instituut kan worden geplaatst een tijdelijk wetenschappelijk medewerker m/v. Zijn/haar taak zal bestaan uit het verrichten van onderzoek m.b.t. de economische aspecten en effecten van de sociale zekerheid, waarbij de totstandkoming van een dissertatie tot de mogelijkheden behoort. Van reflektanten wordt verwacht dat zij belangstelling hebben voor vraagstukken van de sociale zekerheid en een kwantitatief-economische of ekonometrische universitaire opleiding hebben afgerond. Een psychologische test kan in de eindfase van de selectieprocedure tot de mogelijkheden behoren. Inlichtingen geeft prof.dr.N.H. Douben, 080-515890. Salaris max. f 5130,- per maand, afhankelijk van opleiding en ervaring. Brieven aan afd. Personeelszaken, Postbus 9104, 6500 HE Nijmegen, met vermelding van vac.nr. 231.78.

directoraat
a-faculteiten
economisch
instituut



Technische Hogeschool Delft

De tussenafdeling der Industriële Vormgeving (Industrieel Ontwerpen) is een relatief kleine en jongestudierichting waar in een 5-jarig studieprogramma ingenieurs worden opgeleid voor produktontwikkeling en produktbeleid, in het bijzonder betreffende in massa vervaardigde konsumenten-gebruiksgoederen. Wegens uitbreiding en verdieping roept de tussenafdeling kandidaten op voor een

gewoon hoogleraar produktbeleid en -planning

in de op te richten vakgroep Bedrijfskunde van de Produktontwikkeling. Er zijn reeds 3 vakgroepen: een voor konstruktie en produktie, een voor vormgeving en een voor ergonomische produktontwikkeling. De nieuwe vakgroep zal onderwijs en onderzoek verzorgen op het gebied van de organisatie van de produktontwikkeling, met zowel de interne- als de externe aspecten, afgestemd op de opleiding van de ingenieur I.V. (Industrieel ontwerpen). Binnen dit kader omvat de leeropdracht van de nieuwe hoogleraar de managementzijde van de industriële innovatie, inclusief de vereiste heroriëntering op de aktueel geworden algemene maatschappelijke gevolgen.

Gedacht wordt aan een academicus met goede kennis van en meerjarige ervaring met bedrijfsinterne en -externe implicaties van innovaties. Hij moet ambitie hebben deze kennis en ervaring te willen inzetten, uitbreiden, verdiepen en toepasbaar maken voor de vorming van de ingenieur I.V.

Tot het takenpakket behoren het geven van kolleges, het opzetten en begeleiden van (ook afstudeer-)projekten, al dan niet in samenwerking met de industrie en andere instanties van de T.H. en het verrichten van onderzoek.

Van de kandidaat wordt verwacht dat hij ook deelneemt aan bestuurstaken. Ook zij, die menen een geschikte kandidaat te kennen, worden verzocht zulks aan de voorzitter van de vakaturekommissie te melden.

Nadere inlichtingen kunnen worden ingewonnen bij deze voorzitter, lektor ir. G. H. A. van Eyk (tel. 015-783081, 's avonds 040-443360) en bij de dekaan van de tussenafdeling, prof. dr. J. M. Dirken (tel. 015-783081, 's avonds 071-152145).

Zij die voor deze funktie in aanmerking willen komen, worden verzocht een curriculum vitae en een overzicht van blijken van bekwaamheid te doen toekomen aan de voorzitter van de benoemingscommissie, Oude Delft 39a, Delft.